

GHENDTSCHÉ-TYDINGHEN

Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en
Historische Kring Gent v.z.w.

47e jaargang - nr. 2

maart - april 2018

Afgiftekantoor: 9000 Gent X
Erkenning: P 2A 6154
Afzender: Goudstraat 12 - 9000 Gent
Verschijnt niet in juli en augustus

GHENDTSCHÉ TYDINGHEN

**Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring
Gent V.Z.W.**

47e jaargang nr. 2

maart - april 2018

Inhoud

- Het Lam Gods retabel in Pau tijdens de tweede wereldoorlog (1940-1942)
Arthur De Decker 82
- Bij 'De Houtwormen' in de technische school van de Holstraat
Eric Vermeirsch 93
- Het Keizerrijk in Gent. De wijk 'in 't Keyserrijcke'
Luc Devriese 99
- Tussen 't Pas
Luc Devriese 111
- Hoe een kermismasker een foltertuig werd
Alfons Van Werveke 119
- Koophandelsplein
Adrien Brysse, Luc Devriese 122
- Siesken de gistmarchand. De fratsen van Francis Hillaert (1842-1912)
aan de Koepoort
Marc Gillisjans 125
- Watergraafstraat
Luc Devriese 140
- Juffrouw 'zang-de-les' musiceert en vertelt.
Pantoffelzolen uit fietsbanden snijden
Marie-Jeanne De Smet 147
- Lezers Aan Het Woord 148
- Paretjes uit de DSMG collectie in het begijnhof 154
- Cultureel avondsalon lezingen 159

HET LAM GODS RETABEL IN PAU TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG (1940-1942)

Arthur De Decker

Inleiding

Begin mei 1940 kreeg de Gentse familie Steurbaut de opdracht om onder meer het beroemde altaarstuk 'De aanbidding van het Lam Gods' in het geheim naar Pau in Zuid-Frankrijk te transporteren om het uit de handen van de Duitse bezetters te houden. Dit weinig gekend verhaal wordt hier in herinnering gebracht. De spreekwoordelijke haren rijzen je ten berge als je leest hoe dit eerste onder de ultratop van onze schilderkunst tijdens die hallucinante tocht, niet één keer, maar meerdere keren slechts op het nippertje ontsnapte aan totale vernieling.

De Steurbauts, die dit huzarenstuk tot een goed eind brachten, zijn geen onbekenden voor de GT lezers. In mijn bijdrage 'Edith Cavell in Gent' verschenen in *Ghendtsche Tydinghen* 2015 nr. 6 (p. 394-409) stond te lezen hoe tijdens de Eerste Wereldoorlog de afspanning De Stad Oudenaarde op de Kortrijksesteenweg in Gent het uitverkoren schuiloord was voor inlichtingsagenten en soldaten van de geallieerden op weg naar of komende van Nederland. Hier werd in april 1915 de beroemde Engelse verpleegster Edith Cavell heimelijk geherbergd door de uitbaters. Zij werd echter ontmaskerd en op 12 oktober 1915 door de Duitse bezetter gefusilleerd in Schaarbeek wegens spionage.

De herberg De Stad Oudenaarde werd toen uitgebaat door het echtpaar Gustave Steurbaut (1856-1936) en Rosalie Impens (1862-1948). Zij hadden vijf kinderen (Albert, Achille, Berthe, Gaston en Maurice, geboren tussen 1888 en 1903) en ook deze werden meegesleurd in het oorlogsgebeuren. Zo werd Albert soldaat en gekwetst bij de gevechten in 1914 bij Namen. Achille was vrijwilliger bij het Belgisch Expeditie Corps. Deze legereenheid was door België uitgeleend aan het leger van de tsaar en maakte zo integraal deel uit van het Russisch leger tijdens de Eerste Wereldoorlog. De drie andere kinderen waren onbewust betrokken bij verzetsactiviteiten van hun ouders, zoals beschreven in het boek 'Guerre des Femmes' van Antoine Redier, dat ook verfilmd werd. De geschiedenis van de familie mag op zijn minst bewogen genoemd worden, ook voor wat de tweede wereldoorlog betreft, zoals hierna be-

schreven. Dat verhaal op zich alleen al biedt ruim materiaal voor een spannende film.

Afb. 1. Het gezin Gustave Steurbaut en Rosalie Impens in 1918 (familiearchief Steurbaut).

Rond 1927-28 kochten de vier broers Albert, Achille, Gaston en Maurice Steurbaut een pand in de Prinsenstraat (nu Simon de Mirabellestraat) om er de internationale transportfirma ‘NV Messageries gebroeders Steurbaut’ op te starten. In wat volgt wordt beschreven welke belangrijke rol de Steurbauts (afb. 1) speelden tijdens de tweede wereldoorlog in een voor Gent niet minder ophefmakend verhaal: de redding van het Lam Gods retabel.

Guy Steurbaut, zoon van Gaston en Elisabeth Vandendooren, zijn echtgenote Hilda Hertoge en ook zijn nicht Nelly Steurbaut, dochter van Maurice, vertellen hun wedervaren, die werden opgetekend in minder gekende publicaties zoals *Genealogie Steurbaut* en het tijdschrift van de Dekenij Prinsenhof *Kleine Keizer Krant* (zie literatuurlijst). Dit indrukwekkende verhaal, werd ook door Niek Vermeulen in bewerkte vorm overgenomen in het bulletin *Interbellum*.

Messageries Steurbaut

Vooraf enkele woorden over de hoofdrolspelers. Zoals hoger aangegeven kocht Gaston Steurbaut samen met zijn drie broers een pand in de Gentse Prinsenhofbuurt om er een vervoerbedrijf op te starten. Voorheen behoorde het pand aan Van Hee, een handelaar in hooi, stro en veevoerders. Na de Eerste Wereldoorlog lieten de Duitsers er hun materiaal achter. Enkele camions werden opgekocht door de Steurbauts en dit waren de eerste voertuigen van de Messageries Steurbaut. Die camions, zonder stuurcabine, reden op volle banden, werden in gang gedraaid met een ‘manivelle’ (zwengel) en reden slechts 15 à 20 km per uur. De zaak draaide goed en weldra werd nieuw materiaal gekocht: grote GMG waaruit de benzinemotor werd gehaald en vervangen door een in Duitsland gekochte dieselmotor. Pas in 1931 kochten de Messageries op het autosalon de eerste kant en klare Mercedes met dieselmotor die in België rondreed. Andere voertuigen volgden (afb. 2 en 3). In het bedrijf werkten ongeveer 30 personeelsleden waaronder, naast chauffeurs ook mecaniciens, schrijnwerkers, letterzetters, enz.

Afb. 2. Publiciteit uit het Interbellum (familiearchief Steurbaut).

Retabel op dool

Over de geschiedenis van het wereldberoemde veelluk Het Lam Gods van de gebroeders Van Eyck is reeds veel geschreven, o.a. door Rudy Van Elslande in een veedelige reeks in *Ghendtsche Tydinghen* van 1985 tot 1989. Daarin wordt echter met geen woord gerept over de familie Steurbaut en wordt enkel vermeld dat het retabel in 1940 naar Pau werd gebracht. In die lange reeks bij-

dragen in GT en elders stond ook te lezen dat de polyptiek sedert zijn inhuldiging op 6 mei 1432 niet steeds in dezelfde zijkapel van de Sint-Janskerk, die later de Sint-Baafskathedraal werd, in alle rust is blijven hangen.

Afb. 3. Een van de camions van de firma in de jaren 1941-1944 (familiearchief Steurbaut).

Het is zeker niet de bedoeling het hele wedervaren hier te herhalen. Daarmee werden reeds ettelijke boeken gevuld. Wat er gebeurde tijdens de eerste jaren van de tweede wereldoorlog is echter nauwelijks bekend. Dat verhaal speelt zich af tussen 1940 en 1942. Eén dag na de inval van het Duitse leger in België wordt het retabel samen met kunstwerken van het MSK Gent en de privécollectie Hulin de Loo naar Pau in Frankrijk in veiligheid gebracht door het Gentse vervoerbedrijf Steurbaut. Om de achtergrond hiervan te begrijpen, moeten we enkele elementen uit de geschiedenis van het retabel aanhalen, meer bepaald deze die te maken hebben met de gedeeltelijke confiscatie en verkoop van het kunstwerk. In 1794 worden de vier middenpanelen geconfisqueerd door de Fransen en overgebracht naar Parijs waar ze tot 1815 in het musée Napoléon blijven. De zes zijluiken bleven in Gent, opgeborgen in het kapittelhuis van het bisdom. In 1815, na de slag van Waterloo, werden de vier middenpanelen op bevel van de hertog van Wellington teruggebracht naar Brussel om uiteindelijk in 1816 te worden teruggeplaatst in de Vytkapel van de Gentse hoofdkerk. In datzelfde jaar verkoopt de kerk (het Sint-Baafskapittel) echter de zes dubbelzijdige zijluiken, met uitzondering van de Adam- en Evapanelen,

aan kunsthandelaar Nieuwenhuys voor 3000 gulden, die ze in 1817 doorverkoopte aan de in Aken wonende Engelse collectioneur Edward Solly. Deze verkoopt in 1821 op zijn beurt de Lam Godspanelen voor 40.000 gulden aan koning Frederik-Willem III van Pruisen voor de inrichting van een schilderijengalerij in een openbaar museum in Berlijn. De Königliche Gemäldegalerie opent zijn deuren in 1830. Coxcie's kopieën van de aanbidding van het Lam en van de Tronende Godheid (1557-59) hingen in dezelfde zaal.

Dreigend oorlogsgevaar

Een van de bepalingen van het door de Duitsers sterk gecontesteerde verdrag (Diktat) van Versailles dat de Duitse nederlaag na de oorlog 1914-18 bezegelde, hield in dat de in Berlijn geëxposeerde delen van het Lam Godsretabel zouden terug geschonken worden in het kader van de herstelbetalingen voor de immense oorlogsschade in België. Omdat de Gentse panelen in Berlijn rechtmatig in het bezit gekomen waren van de Pruisische koning door aankoop via de kunsthandel, viel dus te vrezen dat het kunstwerk door de Duitsers zou opgeëist worden. Gezien het dreigend oorlogsgevaar bezorgde de minister van Openbaar Onderwijs Duesberg op 30 augustus 1939 een brief aan Gabriel Van den Geyn, kanunnik van de Sint-Baafskathedraal en hoofdverantwoordelijke voor de kunstschaten, met volgende inhoud:

Ik heb de eer U te verzoeken alle nodige maatregelen te treffen voor de vrijwaring van de historische monumenten en hun artistiek meubilair, waarvan de bewaring aan uw instelling is toevertrouwd. Van de gemakkelijk vervoerbare voorwerpen, zoals schilderijen, klein beeldhouwwerk, goud- en zilverwerk, enz. dient onmiddellijk een lijst opgemaakt en bij het minste gevaar moeten zij opgesloten worden in kisten welke daartoe dienen gereedgehouden. Zodra zij gevuld zijn, moeten deze kisten in goed droge plaatsen in veiligheid gebracht worden. Een afschrift van de lijst der voorwerpen dient aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen overgemaakt met aanduiding van de bergplaats... Over enkele dagen zal een afgevaardigde van het Ministerie van Openbaar Onderwijs zich ter plaatse begeven, om zich reukenschap te geven van de getroffen maatregelen.

In veiligheid brengen

Het begin van de oorlog in Europa met de invasie van Polen op 1 september 1939 betekende voor Gabriel Van den Gheyn het sein om dringend overleg te plegen met de Gentse autoriteiten. Een suggestie van de schepen van Schone

Kunsten Edward Anseele om de polyptiek naar Amerika te sturen werd niet ingevolgd. Ook het idee om het kunstwerk onder te brengen in de kluizen van de Nationale Bank of de Kredietbank vond geen genade, evenmin het idee het op te bergen in de crypte onder Sint-Baafs. Die was immers gereserveerd om als schuilplaats voor 500 personen te dienen. Toen kwam prof. Hulin de Loo met het voorstel op de proppen om het Lam Gods in veiligheid te brengen in het Vaticaan te Rome. Op 8 februari 1940 liet het Vaticaan aan Bisschop Coppieters weten daarmee in te stemmen.

Afb. 4. Het kasteel van Pau.

Het was nu wachten op de instemming van de bevoegde minister van openbaar onderwijs. Gezien de houding van Italië tegenover de geallieerden, werd ook dit opzet verlaten en stemde de minister uiteindelijk op 8 mei in met een plan om de belangrijkste Gentse schilderijen, met inbegrip van het Lam Gods, te laten overbrengen naar het kasteel van Henri IV te Pau in het zuiden van Frankrijk (afb. 4). Deze stad leek een veilige plaats daar de kans dat deze ooit zou gebombardeerd worden, zeer klein geacht werd, gezien er geen vliegpleinen of militaire basissen in de buurt waren. Bovendien was erbij dreigend ge-

vaar de mogelijkheid om de kunstwerken alsnog over te brengen naar het nabije Spanje, dat verondersteld werd neutraal te zullen blijven.

Op 11 mei werd het retabel door de gebroeders Frans, Henri en Charles Coppejans gedemonteerd, in tien reeds eerder klaargemaakte kisten gestopt en in veiligheid gebracht in de crypte van de kathedraal. De restaurateur Van der Veken vroeg om zijn (nog onaffe) kopie van de gestolen Rechtvaardige Rechters te mogen meesturen naar Pau, samen met het retabel, maar dat werd hem geweigerd. Hij bracht de kopie dan maar naar zijn woning. Op 13 mei 1940 liet de toenmalige minister van Openbaar Onderwijs Soudan weten dat de Belgische Regering de verplaatsingskosten naar Pau op zich neemt.

Heroïsche vlucht met de Gentse kunstschaten

Begin mei 1940 werd Messageries Steurbaut aangesproken door de stad Gent om in te staan voor het zo vlug mogelijk overbrengen van de Gentse kunstschaten naar Pau. Alle kunstwerken werden vanop verschillende locaties (Sint-Baafskathedraal, kerken, musea) opgehaald en uit hun kaders genomen, en in 61 ter plaatse gemaakte houten kisten opgeborgen. Op 11 mei 1940, om 9u45, verliet het Lam Gods veelluik de kathedraal.

Op 16 mei 1940 was het zo ver. Drie grote dieselcamions vol met kunstschaten, waaronder het Lam Gods, stonden op te warmen in de Mirabellestraat. Vertrekkur: 16.00u. Zouden mee reizen: grootmoeder Rosalie Impens (1862-1948), de ex-waardin van De Stad Oudenaarde waar Edith Cavell heimelijk werd geherbergd, haar kinderen, schoonkinderen en kleinkinderen. Vader Gaston was als soldaat gemobiliseerd en kon dus onmogelijk mee. Ook de jongste zoon bleef achter met zijn hoogzwangere echtgenote en hun twee kinderen. Samen met chauffeur Florent Peeters met echtgenote en de kunstschilder Frans Coppejans (1867-1947), vertegenwoordiger van de stad Gent, betrof het 15 personen in totaal! De eerste camion werd bestuurd door Achiel Steurbaut, de tweede door Maurice Steurbaut en de derde door chauffeur Peeters. In de laadruimte van de tweede camion was er tussen de kisten een kleine ruimte voorzien met enkele zitbanken en zetel voor de passagiers.

Het werd een zware reis van negen dagen in verschrikkelijke omstandigheden. In Duinkerken werd er haltgehouden om te overnachten, maar pas aangekomen begonnen de bombardementen. De kinderen werden zo diep mogelijk in de laadbak op de kisten gezet en de reis werd onmiddellijk verdergezet. Explosies, vuur en brokstukken vielen naast de camions doch gelukkig waren

deze niet geraakt. Mocht dat gebeurd zijn, dan waren de waardevolste Gentse kunstschaten totaal vernietigd. De reis kon worden verdergezet richting Abbeville, waar het konvooi tegen gehouden werd door de Franse politie omdat er vliegtuigaanvallen waren. Daar stonden de camions echter tussen brandstofciternes, met alle gevaar vandien. Het politiebevel werd genegeerd en de reis werd in volle spoed verdergezet naar Eu, een Normandische gemeente, waar werd overnacht in de kazerne van de Spahi's, de Algerijnse cavalerie in het Frans leger. De vluchtelingen werden er zeer goed ontvangen. 's Anderendaags reden ze door naar Poitiers, waar werd overnacht bij een bankdirecteur die hen vergastte op een goede maaltijd. Bij hun vertrek daar vernamen ze dat de kazerne in Eu platgebombardeerd was en ze dus op het nippertje aan een ramp waren ontsnapt!

De wegen zaten vol vluchtelingen te voet, met os en kar, met fietsen en auto's. Af en toe kwam er een vliegtuig mitrilleren en moest iedereen de gracht in duiken. Frans Coppejans, die meegestuurd was om de kunstwerken te begeleiden, heeft heel de reis, dag en nacht, bombardement of niet, op de kisten zitten waken. Hij heeft ze op geen enkel moment willen verlaten.

In het kasteel van Pau

Op 24 mei 1940 kwam ze aan in het einddoel: Het kasteel Henri IV te Pau in het zuiden van Frankrijk aan de voet van de Pyreneeën, waar de waardevolle vracht moest worden geleverd. De camions werden uitgeladen, en na controle werden de kisten gestockeerd in een ruimte van het kasteel. Daar werden de werken zorgvuldig opgeslagen door Jean Molle-Rives, conservator van het nationaal museum in het kasteel. De geheime opdracht was volbracht.

Waren de kunstschaten daar in veiligheid? Op 24 juni 1940 had een bespreking tussen Oberleutnant H. Koehn en de bisschop Coppieters plaatsgevonden. Hierdoor wisten de Duitse autoriteiten alles af van de zending naar het zuiden van Frankrijk. Van Duitse zijde was het vermaarde retabel gelokaliseerd en als voormalig Duits bezit geëtiketteerd. De regio Pau was toen nog een stuk 'vrij' Frankrijk onder het gouvernement van Vichy met Pétain.

In Pau kampeerde de familie Steurbaut in hun camions op de binnenkoer van het kasteel. Na enkele dagen kwam het Franse leger de camions opeisen. Ze waren leeg en zij moesten eruit. Er was echter een probleem. Doordat de camions omgebouwd waren tot diesel met twee versnellingsbakken, konden de Fransen er niet mee rijden en eisten ze ook de chauffeurs op om de voer-

tuigen in opdracht van het Franse leger te besturen. De overige familieleden moesten dus op zoek naar een huis, wat niet gemakkelijk was gezien de groep ook vijf kinderen telde. Daarenboven waren de Belgen daar niet zo graag gezien omdat de Belgische koning Leopold III te inschikkelijk tegenover de bezetter bevonden werd, en capituleerde zonder goedkeuring van de regering. Dit is ook de reden waarom de begeleider Frans Coppejans een onderkomen moest zoeken in Lourdes en uiteindelijk pas op 19 augustus een lift vond naar Gent.

De milicien Gaston Steurbaut was, buiten weten van de familie om, in die periode met andere soldaten ook naar het zuiden getrokken. Zijn compagnie was gevestigd in Gignac bij Montpellier. Een van zijn medesoldaten vertelde hem dat hij daar een camion van de Messageries Steurbaut had zien rijden. Op die plaats hield Gaston dan de wacht tot de camion nog eens zou passeren. Dit leidde uiteindelijk tot een onverwachte ontmoeting tussen de twee broers ver van huis en dit in volle oorlogstijd. Omdat zijn familie was overgekomen naar het zuiden en hij op die manier niet meer ten laste was van de Franse autoriteiten, werd Gaston gedemobiliseerd. Zijn echtgenote heeft wel een papier moeten ondertekenen waarin ze verklaarde dat ze bekwaam was om hem te onderhouden. In november 1940 is de bijna volledige groep samen met een tiental andere vluchtelingen met één camion teruggekeerd naar Gent. Enkel de grootmoeder en Maurice Steurbaut bleven ter plaatse.

Op 2 december 1941 vertrok een Belgische delegatie naar Pau om zich te vergewissen van de toestand van de kunstwerken. Bij haar bevond zich Jozef Van der Veken, die al in 1936, bij besprekingen over een restauratie van de panelen, voortreffelijk werk had geleverd. De delegatie werd in Parijs aangevuld met twee Duitse 'Museumfachleute'. Op 5 december 1941 kwam het gezelschap aan in Pau, waar zich ook Georges Michel bevond, afgevaardigde van het Louvre Museum. Het veelluik, uiteraard zonder het nog voor de oorlog gestolen paneel De Rechtvaardige Rechters, werd in zeer goede staat aangetroffen. De missie was gelukt en iedereen dacht dat de Gentse kunstschaten gered waren uit de handen van de Duitsers. Maar niets was minder waar.

Van Pau naar Beieren

Op 2 augustus 1942 ontving de conservator in Pau een telegram van de Vichy-regering, meer bepaald van Abel Bonnard, minister van onderwijs, waarin hem werd opgedragen de Van Eyckpanelen ter beschikking te stellen van prof. Ernst Büchner. Die Duitser, General-Director der Bayrischen Gemäldesamm-

lungen (Alte Pinakothek - München), kwam op 3 augustus de tien kisten met 17 panelen ophalen om ze via Parijs naar Duitsland te brengen, meer bepaald naar het kasteel Neuschwanstein, het 'sprookjeskasteel' van Ludwig II, dat op 8 augustus werd bereikt. Daar bevonden zich ook vele andere kunstvoorwerpen bestemd voor een Hitler museum in Linz.

Te noteren valt dat de stad Pau op dat ogenblik nog steeds in het onbezette deel van Frankrijk lag. Pas op 26 september 1942 werd Gent op de hoogte gebracht dat het Lam Godsretabel zich niet meer in Pau bevond, maar in Duitsland. In antwoord op de protesten tegen deze gang van zaken deelde de Duitse overheid mee dat de panelen in Pau niet veilig waren bij eventuele geallieerde bombardementen en dat het verdrag van Versailles virtueel was opgeheven. Duitsland achtte zich bijgevolg niet meer gebonden. Wel werd op 4 december 1942 de toestemming gegeven om de overige 131 kunstwerken in Pau af te halen en naar Gent terug te brengen, wat dan ook eind 1942 gebeurde onder leiding van Dupuis en Winders, evenwel niet in vrachtwagens van de firma Steurbaut.

In die periode werd een decreet uitgevaardigd waarin stond dat alle vluchtelingen uit het zuiden mochten terugkeren naar huis zonder te worden lastiggevallen. Dan is Gaston Steurbaut met een Buick met chauffeur en onder toezicht van een Duits officier naar Pau teruggekeerd om de grootmoeder Rosalie Impens, Maurice Steurbaut en de camions terug te halen uit Frankrijk.

Slot: terug in Gent

Zoals alle lezers van dit tijdschrift wel weten, werden na de oorlog de Gentse kunstwerken dus teruggevonden in een Duitse zoutmijn te Altaussee, maar het was de Steurbauts niet gegund deze terug te brengen. Met pijn in het hart heeft de familie moeten toezien hoe een ander vervoerbedrijf, de verhuisfirma A. Simon uit Brussel, onder grote mediabelangstelling, de geroofde werken, waaronder het Lam Gods, op 30 oktober 1945 terug in Gent binnenbracht.

Hartelijk dank aan de familie Steurbaut voor de door hen verstrekte inlichtingen.

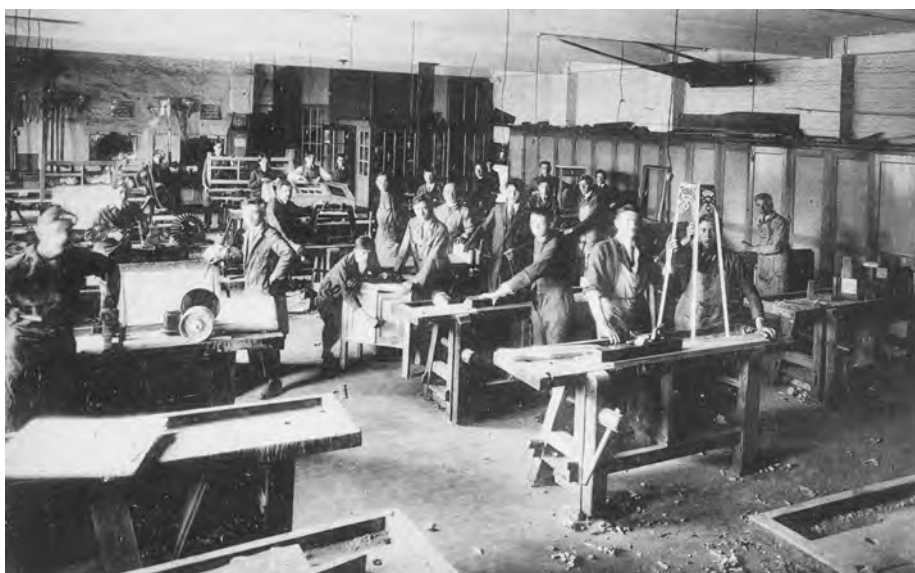
Literatuur

- Anon. (1945), Van Eyckdagen 1945, 30 december en 6 november te Gent. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*: Deel II nr. 2, p. 5-36.
- Anon. *Genealogie Steurbaut*, nr. 2, 1999, p. 46-52, en nr. 5, 2002, p. 41.
- Dhanens, E. (1965), *Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oostvlaanderen VI, Het retabel van het Lam Gods in de Sint-Baafskathedraal te Gent*, Provincie Oost-Vlaanderen, Gent.
- Gharney, N. (2010), *Het Lam Gods, 's werelds meest begeerde meesterwerk, het Gentse altaarstuk van Van Eyck*, Luitingh, Amsterdam.
- Hammer, K. (2011), *De grootste kunstroof uit de geschiedenis. Het geheim van de verdwenen rechters*, Elmar, Delft.
- Lust, J. (1995), Het Lam Gods en de nationaalsocialistische cultuurpolitiek in België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Achtergronden bij de wegvoering van het Lam Gods. In: *De stoutmoedige diefte van het Lam Gods*, Gent.
- Mortier, K. en Kerckaert, N. (1994), *Dossier Lam Gods - Zoektocht naar de Rechtvaardige rechters*, Stichting Mens en Cultuur, Gent.
- Mortier, K. (2005), *De verdwenen rechters. Analyse van een kunstroof*, Academia Press, Gent.
- Rydell, A. (2015), *De plunderaars. De nazi-obsessie met kunst*, Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen.
- Steurbaut, G., Het heroïsch verhaal van de Messageries Steurbaut, opgetekend en bewerkt door Niek Vermeulen en eerder gepubliceerd in de *Kleine Keizer Krant*, nr. 11 en 12, 2000-2001 en in: *Interbellum*, 2002, nr. 2, p. 6-15.
- Stichting Prinsenhof (2003), 'Heel 't Prinsenhof, dat was eigenlijk een dorp op zijn eigen', herinneringen van buurtbewoners in beelden en verhalen, pp. 47.
- Van Den Gheyn, G. (1945), L'odyssée de l'Agneau Mystique pendant la guerre de 1940. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, p. 5-36.
- Van Elslande, R. (1985-1989), De geschiedenis van de Vyt-Borluut fundatie en het Lam Gods. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg 14 nr. 6 tot jg. 18 nr. 2 (21 delen).
- Van Grevenstein-Kruse, A., red. (2015), *Van boomstam tot altaarstuk, Caermersklooster Prov. Oost-Vlaanderen*.
- Vannieuwenhuysse, J. (1985), *Gent in de oorlogsjaren 1940-1950*, Stadsarchief, Gent.
- Verschillende auteurs (2014), Het Lam en het stadsarchief. In: *Archieflink, Gent on Files*, jg. 14, nr. 4, p. 1-8.

BIJ ‘DE HOUTWORMEN’ in de technische school van de Holstraat

Eric Vermeirsch

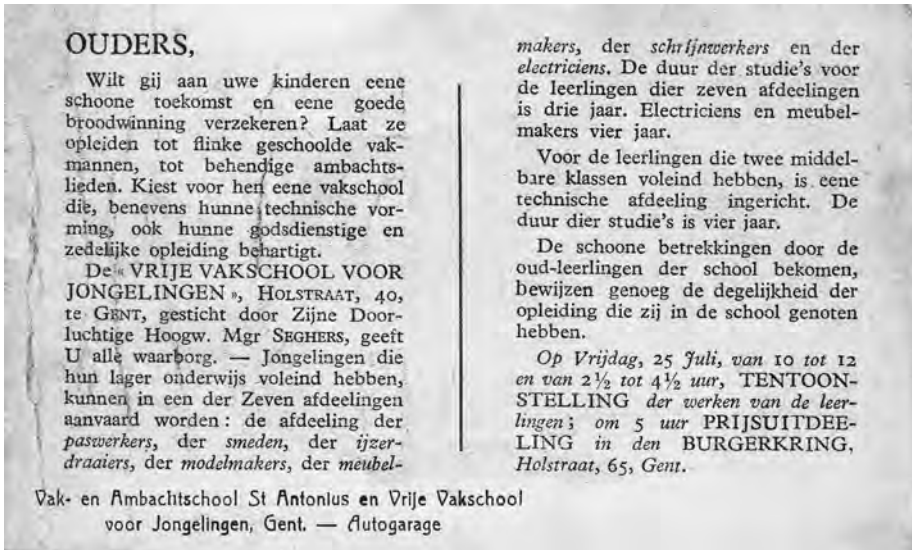
Mijn deelname aan het middelbaar onderwijs, meer bepaald de humaniora, is tot mijn levenslange frustratie faliekant afgelopen. Nadat ik in het vierde jaar richting economie buizen geoogst had voor scheikunde en natuurkunde en bij wiskunde maar met de hakken over de sloot geraakt was, stopte ik ermee. Als zestienjarige hield ik de humaniora voor bekeken, en besloot gevolg te geven aan de lokroep van mijn grote liefde: de houtbewerking. Ik koos (wijselijk?) voor het technisch onderwijs in de Holstraat, richting meubelmaker, bij de ‘houtwormen’ (afb. 1 en 2).

Afb. 1. De ‘houtwormen’ deftig poserend voor de foto bestemd voor een postkaartenmapje, typische schoolreclame uit de jaren 1920 (collectie M. Vollaert). Deze foto kon ook genomen zijn in de jaren 1950, getuigden enkele ‘houtwormen’ uit die tijd.

Daar beleefde ik heel wat! Mijn leeftijdgenoot Boele, veteraan en gebuisde zoals ik, werd mijn grote vriend vanaf het eerste jaar houtbewerking. In het technisch onderwijs leerde ik tal van sympathieke en kleurrijke figuren ken-

nen: naast Boele ook Kauwke, Meike, Steine... maar de meest kleurrijke was ongetwijfeld Herzele. Dat was een fantast, die zeker door wijlen Jan Hoet als een groot talent zou worden erkend, ware het niet...

Afb. 2. Wervende tekst, niet toevallig op de rugzijde van een foto (M. Vollaert) van wat toen duidelijk aanzien werd als het meest prestigieuze van de school: twee waarachtige open automobielen uit die tijd, omringd door enkele leerlingen met hun alaam in aanslag. Het hier verhaalde toont aan dat er nog wel wat schortte aan de 'godsdienstige en zedelijke opleiding' waarvoor de school garant pretendeerde te staan.

In die tijd werden wij door de leraren enkel aangesproken met onze familienaam, kwestie van het gezag hoog te houden. Ook onderling, als leerlingen, spraken wij elkaar meestal met de familienaam of een bijnaam aan. Met Boele en Herzele, dikwijls 'geïnspireerd' door mij, vormde ik als het ware een soort van triumviraat. Achteraf bekeken, moet ik erkennen dat ik dikwijls de aanstoker was van bepaalde oneerbare acties, waarvan zij de briljante uitvoerders waren en het meestal ook als schuldigen moesten bekopen. Als je nog zo jong bent, zegt de naam Freud je niets, maar je maakt blijkbaar instinctief toch gebruik van bepaalde Freudiaanse mechanismen, en 't is niet àltijd proper!

Een gedurfde actie

Een ideaal doelwit voor dergelijke acties was de tekenleraar, een architect! Die leerde ons niet alleen tekenen, hij liet ons ook kennis maken met de gehei-

men van de kunstgeschiedenis. Hij had een systeem ontwikkeld met genummerde tekeningen, iets wat hem ongetwijfeld veel werk had gekost om op punt te stellen. De ‘cursus’ startte bij hem met het zo getrouw mogelijk kopiëren van modeltekening nr. I. Na vier jaar lonkte het diploma meubelmaken of schrijnwerk en dan zat je aan modeltekening nr. XXX. ‘Minder begaafden’ hinkten gewoonlijk zo een tiental nummers achter. Vergeet niet: alles eerst in potlood en daarna met ‘encre de chine’: opgelet voor vlekken. Al de letters op de tekening waren een schepping van de architect himself. Onderaan rechts in elke tekening was er een vak voorzien waarin je je naam mocht noteren. Gelukkig maar: Meirage tekende godver... zo fijn en proper dat ik anders onmogelijk mijn eigen tekeningen van de zijne kon onderscheiden als ze op dezelfde stapel lagen.

Na twee jaar noeste arbeid waren alle modeltekeningen voor de rest van zijn ambtsperiode op punt gesteld, met inbegrip van een strategische reserve, en toen zakte onze leraar weg in een schijnbaar bodemloze put. Burn-out ongetwijfeld, maar dat ‘bestond’ toen nog niet. Ik zie hem nog staan, met zijn rug naar mij toegewend, door het venster kijkend naar de vogels op de speelplaats. Hij had zijn rijlaarzen en rijbroek aan (overblijfsel van betere tijden, toen hij nog inspectie hield op zijn ongetwijfeld talrijke bouwwerven) en een witte kiel, waardoor hij eigenlijk meer op een haarkapper leek dan op een leraar. Ware het niet dat zijn rustig voortkabbellende werkuren regelmatig werden verstoord door Boele en Herzele, dan stond hij zich daar letterlijk, met de rug naar de ijverig modeltekenende klas, het achterste te krabben van verveling. “‘K è goeste om ne piet te tiekene”, dixit Boele tegen Herzele, die wel een paar plaatsen verder zat. “Wete wa, Boele, tiekent gei de piet, ‘k zoale kik ’t oar tiekene” antwoordde Herzele. Dat alles achter de rug van de tekenmeester, nietsvermoedend, alhoewel hij wist dat die twee studenten niet aan hun proefstuk toe waren.

Herzele was de zwakke schakel in de tandem met Boele: hij had te weinig zelfbeheersing. Na strafbare feiten kon hij niet zelden onmogelijk zijn slappe lach bedwingen, ondanks verwoede pogingen, onder meer door met het hoofd van links naar rechts te schudden. Dat werd aangevuld met een geraffineerde beweging van zijn linker mondhoek, die ik onmogelijk nader kan beschrijven. Daardoor hoopte hij bij mogelijke toeschouwers de indruk op te wekken dat hij zelf het gebeurde ook absurd vond en er dus geen schuld aan had. Dit zwakke punt van Herzele had Boele tamelijk vlug ontdekt, tot zijn eigen voordeel.

Dus na dit akkoord van Herzele en de belofte tot medewerking, ging Boelens op de teentoppen achter de rug van de leraar terug naar zijn eigen tekentafel om ijverig modeltekening 13 verder af te werken. Terwijl de leraar verdiept was in het speelse paringsgedrag van enkele merels op de koer, zag Boelens zijn kans. Vlug, op verende teentoppen, schoot hij zich naar de zijkant van een kast tussen hem en Herzele en met enkele driftige streken van een brede zwarte viltstift tekende hij, bovenop de reeds bestaande erotische werkstukjes, de contouren van een mannelijk lid, balzak inbegrepen. Op latere leeftijd heb ik nog meer dergelijke schunnige tekeningen gezien op de muren van een borddeel van het antieke Pompeï, maar daar werd dat als kunst beschouwd, 't stond zelfs in de catalogus! Hier, in deze katholieke 'vrije' school, getuigde dat van veel durf, jeugdige overmoed.

Nadat zijn inspiratie was uitgeput 'tiptoede' Boelens gezwind terug naar zijn legitieme stek, achter de rug van de nietsvermoedende tekenleraar. De bal lag nu in het kamp van Herzele, die het werkstuk moest voltooien door het te voorzien van schaamhaar: een gemakkelijke opdracht, ware het niet dat verraad in de lucht hing. Inderdaad, toen Herzele vol toewijding Boelens ontwerp volzette met zwarte stippen, schraapte Boele bij herhaling meer dan nadrukkelijk zijn keel, waardoor Herzele zijn slappe lach onmogelijk nog kon bedwingen en hoofdschokkend de finishing touch uitvoerde. Natuurlijk schrok onze architect-leraar op uit zijn mijmeringen, en dit nog voor de merels tijd hadden om hun liefde te consumeren. Hij draaide zich om en zag nog juist hoe Herzele op de teentoppen zijn heil zocht naar zijn werkplek. Maar hij was ook niet van gisteren: met één enkele oogopslag doorzag hij de situatie en hij riep met luide stem: " 't Es nu al guul 't joar dadde achter 't gat (noot van de schrijver: dat was wel goed gezien van hem) bezig zift, moar 'k goa u boize, doar zolle kik veur zurge!".

Einde van het zoveelste conflict, alhoewel de leraar toch ook indringend naar de hoofdschuddende en snotterende (of was het lachende?) Herzele keek. Boele-Herzele nul-één. Niet te verwonderen dat ik in een dergelijk milieu mijn A3-diploma heb behaald met meer dan 95 % van de punten. Ik kan er, eerlijk gezegd, zelfs niet fier op zijn.

Kunstgeschiedenis

"Van welken architect es da?" Ik hoor het hem nog altijd zeggen. Zelf was onze leermeester het prototype van dé architect, men hoefde hem alleen maar aan te kijken. Bij zonneschijn of bij regen, altijd met rijbroek en laarzen aan,

altijd klaar dus om de problemen aan te pakken daar waar zij zich meestal opstapelen: de bouwwerf. De halsopening van het witte hemd geopend, maar zedig gevuld met een kleurige foulard, zo te zien niet van de minste kwaliteit. De zwarte haren sluijk achterover geborsteld en netjes op hun plaats gehouden met wat 'briljantine'. Tenslotte, een arendsneus, die in profiel deed denken aan een beeld van Arnold Breker. Niet meer praktiserend als architect, maar als lesgever in het technisch onderwijs aan de verschillende jaren houtbewerking (meubelmaken én schrijnwerk). De rijlaarzen en dito-broek stamden dus uit de jaren dat hij nog volop in de praktijk zat, doch deze arbeidskledij werd nu – niet zonder fierheid – verder versleten tussen de houtwormen, waarvan ook uw dienaar deel uit maakte.

Om mij onbekende redenen had deze ongetwijfeld talentvolle architect dus besloten zijn esthetische en organisatorische talenten te wijden aan het onderwijs. De inrijperiode moet ongetwijfeld niet gemakkelijk geweest zijn, doch het magnum opus was nu al enkele jaren af – zie hoger – zodanig dat hij zich dikwijls verveelde tijdens de lessen, zeker wanneer hij door het raam geen vogels kon gade slaan op de speelplaats.

Soms kreeg hij plots inspiratie en dan toog hij aan de slag. Zo ontwierp hij bijvoorbeeld een 'spoetniktafeltje': het leek een handig meubeltje, een bakje met talrijke slanke poten. Zelfs de zijvlakken, het bovenzvlak en het voorvlak waren met dergelijke poten voorzien. Hij had het ontwerp netjes ingekleurd met aquarel, want daar was hij zeer goed in. Het had wel wat. Men kon het in zijn verbeelding als een echte 'spoetnik' in de ruimte zien rondzweven. Maar op de begane grond moest je het toch met takt benaderen! Bij nader onderzoek bleek het eigenlijk een barmeubeltje te zijn. Het voorvlak was een klapblad en je moest de poot, die op uw buik was gericht, gewoon negeren, hem met de handen omvatten en het blad naar beneden klappen. Letterlijk handig. In de daaropvolgende dagen zagen wij de ontwerper soms druk door de gangen van het schoolgebouwtje lopen met de tekening losjes opgerold in de hand. 't Is hem niet gelukt zijn ontwerp te doen uitvoeren door de praktijkleraars: een meubel met poten op alle vlakken, dus niet alleen om op te staan, maar ook op het bovenblad en de zijkanten: je zou wel gek moeten zijn om hiervoor uw loopbaan op de helling te zetten. Bovendien: het was een katholieke school en het was beter om extra voorzichtig te zijn. Té veel vrijheid was zeker niet goed.

De man had ongetwijfeld capaciteiten: hij gaf blijk van fantasie bij het ontwerpen en zijn aquareltechniek, daar was ik jaloers op. 'k Vraag mij nog altijd

af waarom hij ons altijd die modeltekeningen deed kopiëren, in plaats van ook ons aan te zetten om wat meubeltjes te ontwerpen en te aquarelleren. Blijkbaar was hij vergeten dat meubelmaken een kunststiel is. Ook praatte hij niet met ons over zijn ontwerpje, waarover hij nochtans terecht fier was, hij kon het niet verbergen.

Dus, kritiek: ja! Maar hij heeft ons wel het technische aspect van het tekenen geleerd.

Minder succesvol was het uurtje per week kunstgeschiedenis dat de man moest geven aan de meubelmakers. De schrijnwerkers hadden dat blijkbaar niet nodig. Bij hen ging het meer over technische zaken. Het verschil in behandeling en het waarom ontsnapt mij nog tot op de dag van vandaag. Kunstgeschiedenis, de meubelmaker én de schrijnwerker als kunstenaars: welke prachtige meubels, trappen en dakconstructies werden er door de eeuwen heen in onze contreien niet gemaakt. Denk alleen maar aan het houten gebinte van de Bijloke-muziekzaal. Bovendien kon je zowat alle stijlmeubelen bezichtigen in onze Gentse musea. Dat deed ik dan maar noodgedwongen op mijn eentje, aangevuld met de passende lectuur ('La Grammaire des Styles', heerlijk).

Onze leraar had van kunstgeschiedenis overduidelijk geen kaas gegeten, hij bakte er niets van, integendeel. Zo begon hij met de voorlezing van zijn cursus: "Sommige ongelovige schrijvers en geleerden beweren dat de mens van de aap afstamt." Einde van de lectuur. Hij schikte nu zijn papieren, want er wachtte hem een zware opgave, de uitleg. "Dat de mens van de aap zou afstammen, steekt dat uit jullie hoofd, jongens. 't Beste bewijs: bij den aap gebeurt dat (DAT?) van achteren, en bij de mens gebeurt dat (WAT DAT?) van veure." Meer moest dat blijkbaar niet zijn. Alle vragen en verdere discussie werden hiermee uitgesloten.

Dat was in 1957. Seksuele voorlichting bestond nog niet, en zeker niet op 'vrije' scholen. En toch wisten wij allemaal wat onze leermeester met DAT bedoelde. Merkwaardig.

Opedragen aan André De Brabandere

Met dank aan André Maes die ons op het spoor bracht van de schoolfoto's en van Maurice Vollaert die ze ons bezorgde.

Uit de schatkamers van Alfons van Werveke HET KEIZERRIJK IN GENT

Luc Devriese

Inleiding

Al heel lang heeft men in de Gentse geschiedschrijving problemen met de indeling tijdens de volle en de late middeleeuwen van de oude stad bij de Franse kroon (linker Schelde oever) of het Duitse keizerrijk (grondgebied rechts van de Schelde, stroomafwaarts varend). In het bijzonder de locatie van de Sint-Baafsabdij leidt tot verwarring. Net als de Sint-Pietersabdij ligt ze overduidelijk op linkeroever, maar ze pretendeerde in het Duitse rijk te liggen. Was dat wel zo? En hoe zat dat in mekaar?

Reeds eerder poogden we dit probleem op te helderen in dit tijdschrift (Devriese, 2004), maar de verwarring blijft bestaan. Alfons van Werveke verzamelde in zijn archiefnotities enkele gegevens die dit illustreren. We nemen hier zijn bevindingen over en laten dit voorafgaan door een nieuwe beschrijving van die Gentse grenssituatie.

Gent op de grens, al sinds de Romeinse tijd

Gent was in tijden dat landsgrenzen nauwelijks iets betekenden, een grensstad. Volgens de geschiedenisboeken begon dat aan het einde van Karolingische tijd, toen het rijk van Karel de Grote verdeeld werd onder zijn drie kleinzonen (verdrag van Verdun, 843, met aanvullende verdragen tot 925). De Schelde werd aangeduid als de grens van *Francia occidentalis* en *Francia media* in het noorden. Het eerste was westelijk Frankenland – *Francia* werd in die tijd uitgesproken als *Frankia* – dat zou later *la France* alias Frankrijk worden. Het tweede werd genoemd naar Lotharius, de kleinzoon die dit middendeel toegewezen kreeg. Maar, zo vertellen onze schoolboeken er meteen bij, dat kwam al snel in de handen van de Ottoonse, ‘Duitse’ dynastie, die heerste over *Francia orientalis* en die succesvol de keizerskroon van Karel wist op te eisen. Daarmee lag het grootste deel van het graafschap Vlaanderen, het zogenaamde Kroon-Vlaanderen in *Francia occidentalis*, alias *La France*. Gent lag op de grens van het Franse koninkrijk en het Duitse keizerrijk. Keizer Karel V (de vijfde met die naam in het Duitse rijk) beëindigde deze eeuwenoude situatie in 1521. Voortaan zou de Franse koning geen leenheer meer zijn bij ons. De

begripen Kroon- en Rijksvlaanderen belandden in de papiermand van de geschiedschrijving.

Eigenlijk was de grenssituatie van Gent – voor zover die vlek toen al iets betekende – veel ouder. De Schelde vormde in de Romeinse tijd immers de grens tussen de Civitas menapiorum (de landsstreek van de Menapiërs) en de Civitas nerviorum (van de Nerviërs). Deze situatie bleef tot in de jaren 1500 herkenbaar in de kerkelijke indelingen. Het gebied ten oosten van de Schelde hoorde bij het bisdom Cambrai. Dat was de opvolger van Bavai, de Gallo-Romeinse hoofdstad van de Civitas nerviorum. Het westen hoorde bij het bisdom Doornik. Doornik was in feite de opvolger van Cassel (nu Dép. le Nord), hoofdstad van de Civitas menapiorum, als machtscentrum. Die stad aan de Schelde werd immers de hoofdplaats van de machtigste Frankische dynastie met o.m. Chlodowich (alias Clovis, Ludovicus, Ludwig, Louis). Dat waren Germanen die bij ons de macht overnamen van de Gallo-Romeinen.

Vooraleer verder te gaan, moeten we ons toch wel even afvragen wat de situatie in deze grensregio betekende in die tijd, voor de gewone man of zelfs voor de lokale machthebbers. Het antwoord is simpel: niets. De lokale contacten waren onnoemelijk belangrijker. Men mag de situatie van toen niet vergelijken met de grenzen van de natiestaten die in de tweede helft van het vorige millennium vorm kregen. De hoogsten in gezag, keizers en koningen, woonden ver af en ze wisten nauwelijks van het bestaan af van deze gebieden en hun bewoners. Zolang die maar braafjes hun belastingen de -'beden'- betaal-

Afb. 1. Zegel van het schependom Overschelde (1226) uit Boone en de Hemptinne (2017) met links van de poort met flankeertorens een gestileerde afbeelding van water met een brug. In de rand: + SIGILLUM SCABIN(OR)VM DE VLTRA SCALDAM.

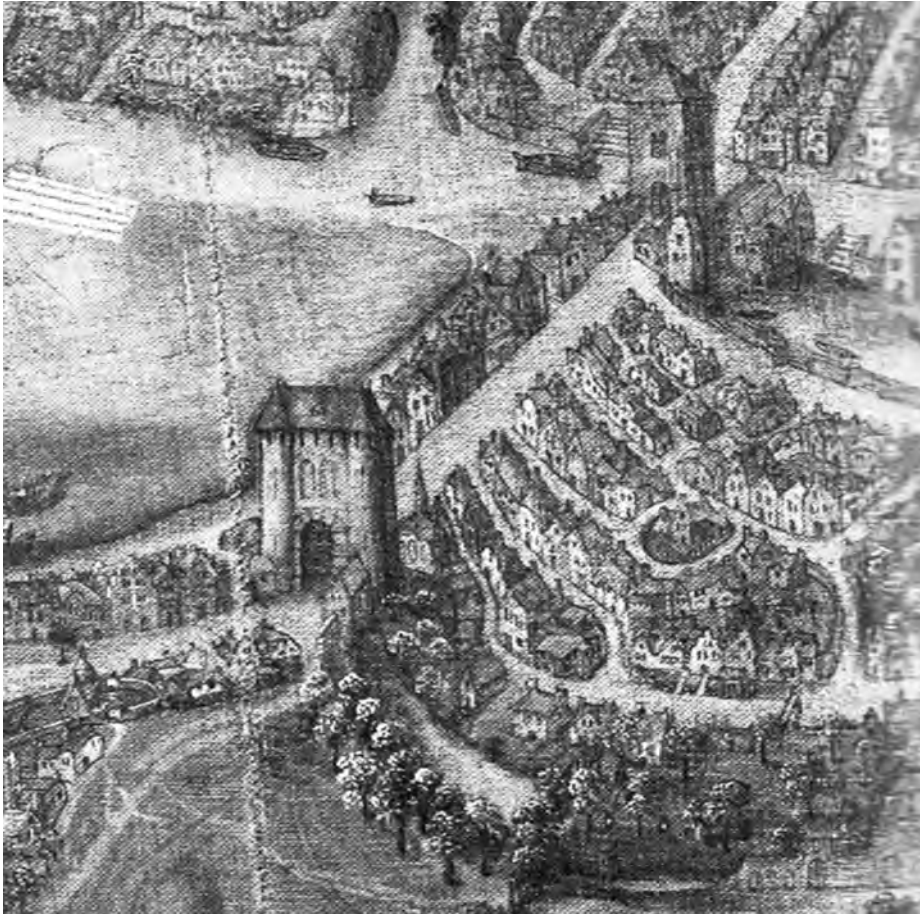
den, hadden ze totaal geen belangstelling voor hen. Datzelfde gold nog veel sterker in omgekeerde richting voor hun onderdanen.

We moeten hier wel onmiddellijk aan toevoegen dat elders aan de Schelde de Ottonen actiever waren. Ze installeerden grensbesturen (markgraafschappen, markizaten: mark betekent grens, denk aan bv. ‘markeren’) en lieten grensversterkingen aanleggen om hun nieuwverworven ‘Lotharingse’ gebied te verdedigen tegen de aanspraken van de koningen van West-Francië. Dat was met name het geval in Valenciennes, Ename en Antwerpen, maar niet in Gent.

Waar in het Gentse?

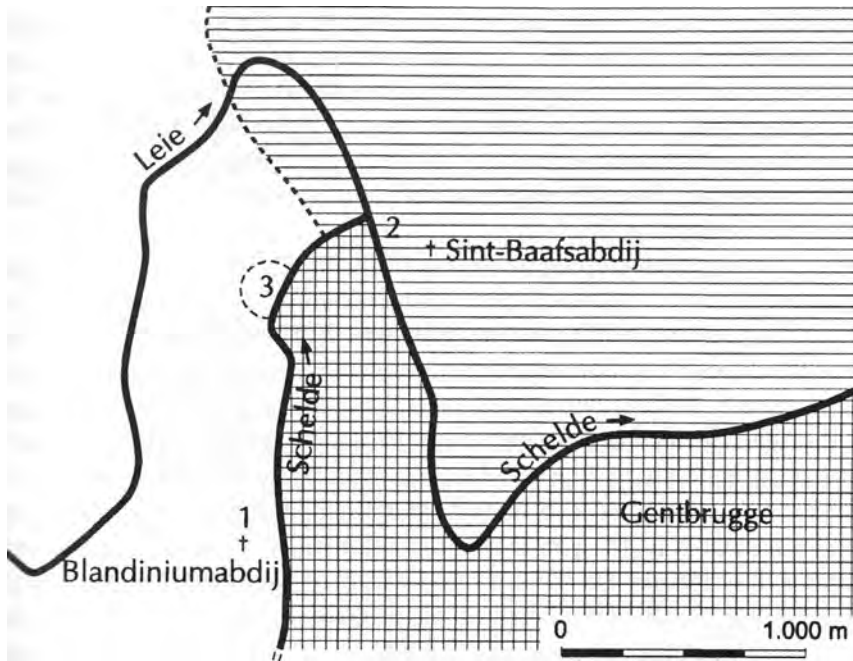
Een belangrijke moeilijkheid bij het vastleggen en vooral bij de latere interpretaties lag in het onstabiele karakter van de aangeduide grens, eigen aan alle natuurlijke stroombeddingen in dit vlakke land. In Gent had je de Oude Schelde, waarvan de naam Oudescheldestraat aan het Zuid nog getuigt. Aangenomen wordt dat de Muinschelde, de Reep en de samenvloeiing met de Leie bij de Sint-Baafsabdij grotendeels door menselijk ingrijpen tot stand kwamen (1). Waar lag hier de grens? Een recent beschreven zegel uit 1226 van het schependom Overschelde (Ultra Scaldam) toont de plaatselijke stadspoort die overduidelijk de Steenpoort alias Hooipoort is, en niet de Braampoort (afb. 1 en 2). De eerste was gebouwd aan de Oude Schelde op de plek waar een opgehoogde weg, de Brabantdam, over de waterloop heen liep (2). Deze Oude Schelde, en niet de Reep (een nieuw gegraven Schelde!) met de grote Brabantstuwpoort en -brug (de Braampoort), vormde daar trouwens ook de grens van de oude Sint-Jansparochie, later Sint-Baafs. ‘Over de Schelde’ betekende hier over de Oude Schelde aan de Steenpoort - Hooipoort.

De Sint-Baafsabdij van haar kant, had bij haar herinrichting na de Vikingentijd belangrijke steun gekregen van de Ottoonse keizers. Dit klooster verdedigde met succes de stelling dat zij in het rijk van deze Ottonen, het keizerrijk, gelegen was. In de Baafse visie was de abdij aan de oostelijke oever van een grensgracht gelegen die de monniken omdoopten tot Ottogracht omdat die volgens hun traditie op bevel van keizer Otto zou gegraven zijn (3). Welke Otto (II of III?) dat zou geweest zijn, is niet duidelijk. In werkelijkheid ging het om de Schipgracht, vermoedelijk een deel van een gekanaliseerde Leiearm of een waterloop gegraven en rechtgetrokken in de winterbedding van een verlande Leiearm. Deze Schipgracht vormde de verbinding met de moergronden in het noorden van de huidige provincie Oost-Vlaanderen en in Zeeuws-Vlaanderen, uiterst belangrijk voor Gent omwille van de aanvoer van de

Afb. 2. Detail uit het kaartschilderij 'Gent in 1534' (STAM, Gent) met rechts boven de massieve vierkante Braampoort en midden de Steen- of Hooipoort met twee flankeertorens en er naast de Sint-Kristoffelkapel van het Voldersgodshuis met torentje en daarbij nog een groot deel van de wijk Keizerrijk alias Overschelde.

belangrijkste brandstof in die tijd: turf. De Schipgracht was de verre voorloper van het huidige zeekanaal Gent – Terneuzen. In de visie van de Sint-Baafsabdij behoorde wat oostelijk daarvan gelegen was, tot het keizerrijk (afb. 3). Komende vanuit het zuiden vormde de Schelde tot in Gent de landsgrens, maar vanaf daar werd die rol dus overgenomen door de Ottogracht alias Schipgracht! Dit standpunt werd ook door wereldlijke overheden aangenomen, zoals we verder zullen zien.

Afb. 3. Schematische weergave van de rijksgrenzen en -gebieden in Gent (tekening Charles Puttevels, overgenomen uit Ghentse Tydinghen 2004, p. 227). Blanke zone: behorend tot het Franse koninkrijk. Geruite zone: gebied volgens de traditionele zienswijze behorend tot het Duitse rijk. Gelijnde zone: gebied dat volgens de Baafse visie eveneens bij dat rijk hoorde. Streepjeslijn rijksgrens volgens Sint-Baafs (Sint-Jansgracht en Ottogracht, naar boven (het noorden) toe doorlopend als Schipgracht). Cijfer 3: de D-vormige eerste stadsomwalling.

In het noorden

Nog moeilijker ligt de positionering van de grens in het noorden. Op het eerste gezicht lijkt de Westerschelde de enige mogelijke scheiding te zijn, maar die ontstond pas een tweetal eeuwen na 'Verdun'. Vermoedelijk bij een grote zeedoorbraak werd een verbinding gevormd tussen de zee ten zuiden van Walcheren en de bestaande Schelde die het water uit het binnenland via de Oosterschelde toegang gaf tot de zee. Het is niet precies geweten wanneer dat gebeurde (4). Voordien was de zone, nu ingenomen door de Westerschelde en nog ver daarbuiten, een en al veengebied (Vlaams: moer), waarin een zekere stroming, van het gedeeltelijk 'ondergrondse' water bestond. Die liep niet van oost naar west zoals de Westerschelde, maar van west naar oost. De Honte waterde benoorden het huidige Antwerpen af in de Oosterschelde, het meest stroomafwaartse deel van de toenmalige Schelde. Deze veenstroom werd de

Honte genoemd. Waar lag de grens dan ten tijde van de verdragen? Was dat de Oosterschelde of was dat de Honte?

Ook hier geeft de vroegere bisdomindeling een duidelijke hint. De Vier Ambachten (Assenede, Boechoute, Hulst en Axel met omgeving), die de Honte met het noorden van de huidige provincie Oost-Vlaanderen en oostelijk Zeeuws-Vlaanderen omvatten, behoorden tot het bisdom Utrecht, aartsbisdom Keulen. Dat reikte, voor de invoering in 1559 van een nieuwe (ongeveer de huidige) bisdom indeling, tot vlak bij Gent. Ertvelde en Sint-Kruis-Winkel, beiden in het Asseneder Ambacht, ressorteerden tot die tijd onder dat bisdom (5). Ze behoorden tot Rijks-Vlaanderen, daarover bestaat niet de minste twijfel. Anders ligt het met het Land van Waas, oostelijk van de veronderstelde grens Ottogracht-Schipgracht, maar ten westen van de Schelde, aan de linker-oever van deze stroom. De situatie van dit gebied bleef in de volle middeleeuwen aldoor onduidelijk. Er zijn evenveel aanwijzingen dat het tot het Duitse als tot het Franse rijk behoorde (6).

Argumenten uit de rechtspraak

Alfons Van Werveke kwam tijdens zijn jarenlang archiefonderzoek op het spoor van enkele gegevens die bevestigden dat de Sint-Baafsabdij en een zone op Overschelde in de volle en late middeleeuwen aanzien werden als behorend tot het keizerrijk. Hetzelfde gold voor de Vier Ambachten (7). Het betreft juridische spitsvondigheden en handigheidjes, zoals we verder zullen zien. Wat hierna volgt is daarop gebaseerd.

De Raad van Vlaanderen, de grafelijke rechtbank, zetelde gewoonlijk in het Gravensteen, links van de Schelde en dus op Franse bodem. Filips de Goede gebod in 1427 dat men over zaken die betrekking hadden op Rijks-Vlaanderen moest oordelen in het keizerrijk (8). Om grote onkosten te vermijden moest een ‘dingkamer’ ingericht worden in de Steenpoort op de Brabantdam, rechtover de huidige protestantse tempel (9). Een steenkapper uit Brabant werd in datzelfde jaar betaald voor ‘pierres de greiz’ voor ‘la dite Steenpoorte ... ou le siège de mesdits seigneurs du Conseil est ordonné’ (waar de zetel van de heren van de Raad moet komen). In een andere uitgavenpost wordt een betaling van 12 schellingen vermeld voor een zekere Rogier, schilder, voor het vervaardigen van drie schilden, een met het wapen van de keizer, een ander met dat van de hertog en een derde met dat van Vlaanderen (10).

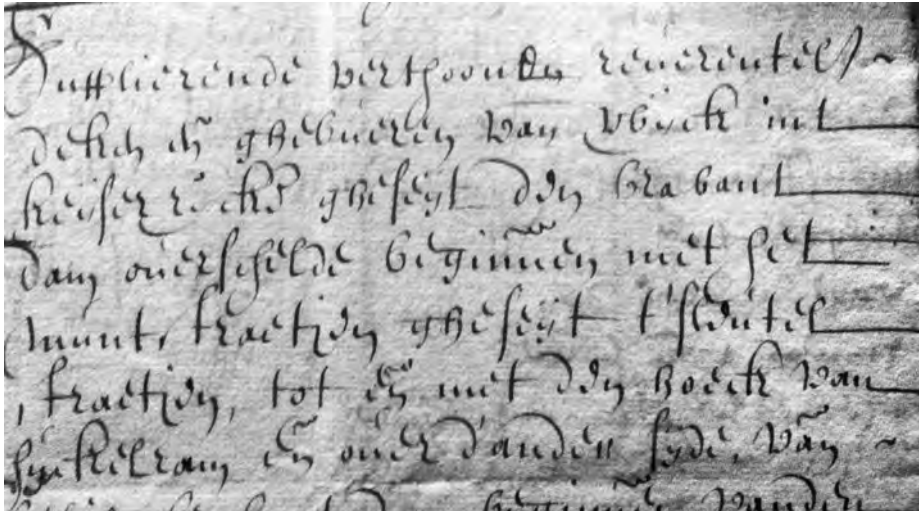
‘Het grondgebied van de Sint-Baafsabdij nevens Gent (de wijk Spanjaards-

kasteel) bijvoorbeeld’, schrijft Van Werveke, ‘behoort zonder den minsten twijfel tot het keizerrijk al ligt het aan den linkeroever van de Schelde.’ Dat zien we geïllustreerd in gerechtszaken waar men inmenging vreesde van de koning en zijn parlement (raad van juristen in Parijs). In 1464-1465 werd de Lombard Jehannin Moron veroordeeld voor het afknippen van goudstukken, zonder twijfel geslagen in het keizerrijk, want de Raad van Vlaanderen trok de rijksgrens over om te oordelen en te executeren (11). Hiervoor werd Adriaen Schuerman, ‘meester van den hogen werken’ (beul), naar de Sint-Baafsabdij ‘in het keizerrijk’ geroepen om de man op de pijnbank te leggen en om daarna het voor dergelijke gevallen gebruikelijke vonnis uit te voeren: zieden in een ketel met kokend water of olie. De in het vonnis gebruikte terminologie liegt er niet om. De afsluiting luidt: ‘Ghegheven in ’t cloostre van sente Baefs tot Ghend, als in ’t keyserrijcke ...’. Ver moesten de raadsheren en de gerechtsdienaars zich dus niet verplaatsen.

Datzelfde scenario zien we zich afspelen in noordelijk Rijks-Vlaanderen. In 1435 waren de broers Jan en Willem Bekeman medeplichtig bevonden aan het afhakken van een voet van een zekere Moral uit Bergambacht (Bergues in Frans-Vlaanderen). Ze werden opgesloten in het Gentse Gravensteen. De procureur-generaal van Vlaanderen Andries van Dowaaï, die vreesde dat de gevangenen zich zouden verdedigen als klerken in Kroon-Vlaanderen, deed ze in het geheim ’s nachts overbrengen naar Assenede in Rijks-Vlaanderen (12). Blijkbaar nam men dergelijke voorzorgen nogal eens in zaken waarin klerken gemoeid waren. Zo brachten in 1447 vijf sergeanten van de souverainbaljuw, ongetwijfeld op diens bevel, een zekere Gyselbrecht Boudins, ‘in twijfel van klerkschap’ en verdacht een moord gepleegd te hebben, uit het Gravensteen over naar Assenede. Zo is het ook maar logisch dat de Raad van

Afb. 4. De ‘wijck gheseyt Keyserrijk’ in de reeks Gebuurten bewaard in de Zwarte Doos.

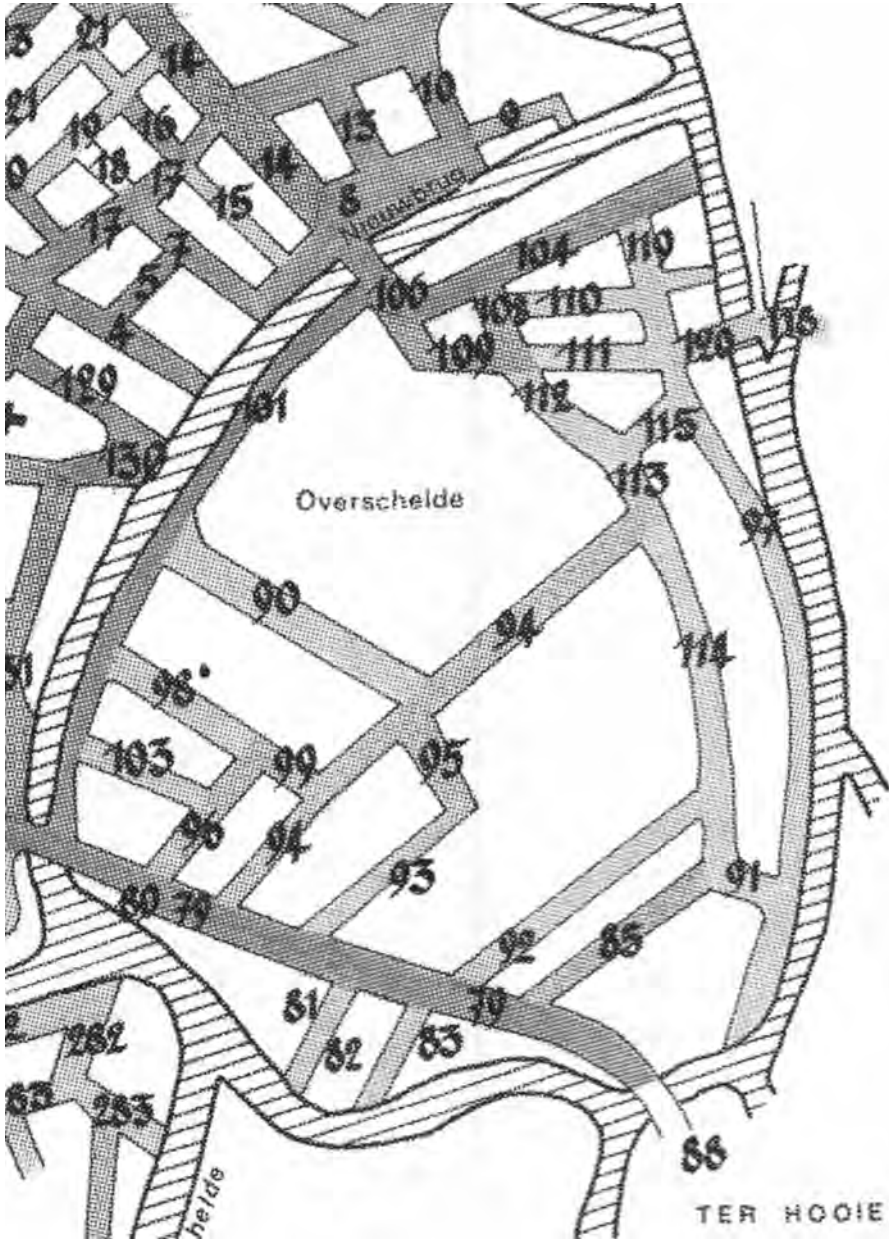

Afb. 5. Herkenbaar in lijn 2 en 3: deken en(de) ghebueren van(de) wijk int keiserrike gheseyt den brabant dam overschelde (Stadsarchief Gent, reeks Gebuurten).

Vlaanderen voor gevallen betreffende het Hulster Ambacht, zoals in 1501 het geval was, naar het Sint-Baafsklooster trok. De zaken die te maken hadden met het Land van Aalst, dat Gentbrugge omvatte, tot aan de Keizerpoort strekte en tot het keizerrijk behoorde, werden beslecht in het Rijke Klarenklooster, net buiten die poort (Guy Dupont, persoonlijke mededeling).

De wijk ‘in ’t Keyserrijcke’

In de wijk Overschelde bleef de herinnering aan het keizerrijk nog lang bewaard, zelfs tot na de Franse tijd. De wijk van de Brabantdam tussen de Braampoort aan het François Laurentplein en de Sint-Kristoffelstraat aan de protestantse tempel noemde men Het Keizerrijk (afb. 4 en 5). Uit 1660 bleef een schrijven bewaard van de ‘ghebueren van den wijk gheseyt Keyserrijcke, haer bestreckende van ’t Koepeken (Koepoortken) tot aen de Sackbrootstraete (Zakbroederstraat bij ’t Stuksken) met den hoek van de Capecijnen (Sint-Kristoffelstraat aan de toen al lang afgebroken Steen- alias Hooipoort (13). In 1669 heet het ‘... ghebueren van de wijk in ’t Keyserrijcke, gheseyt den Brabantdam Overschelde, beghinnende met het Muntstraetjen tot ende met den hoek van Huckelram (Belgradostraat) ende over d’ander sijde van den selven Brabantdam beghinnende van den huuse van oudts genaemt de Vuyst.’

Afb. 6. De wijk Overschelde met genummerde straten: nr. 99 Muntstraatje, nr. 98 Vleeshouwersstraat, nr. 96 Sleutelstraatje (Detail uit Dambruyne, 2001). Gearceerd: de waterlopen, met rechtsonder de Braambrug en -poort en links onder de Steen- of Hooipoort waar een ruimte ingericht was voor de raadsheren.

We mogen aannemen dat de naam ‘keizerrijk’ precies hier terecht kwam vanwege de functie van de Steenpoort – Hooipoort bij de rechtszaken die men in dat ‘rijk’ wilde behandelen. Het overgrote deel van de Overschelde bleef eeuwenlang onbewoond. Het was deze kleine, half verzopen wijk die het Keizerrijk genoemd werd: wellicht een beetje een schertsende benaming, zoals het Einde van de Wereld (Einde Were). Het waren immers grotendeels onbewoonde meersen. Enkel het zuidwestelijk deel aan de Brabantdam lag iets hoger als een eilandje in de winterbedding van de Schelde, een donk.

Ook het Muntestraatje (afb. 6) herinnerde daar aan (14). Judocus Steyaert vermeldt in zijn beschrijving van Gent (1857): ‘het Muntkin of Muntstraatje... op welke hoek en die der Vleeschouwersstraat (eveneens opgenomen in de Vlaanderenstraat) het Munthuis der graven van Vlaanderen stond, waer zy op keizerlyken bodem geld deden slaen, toen de Fransche koning Philips de Schoone, hun dit recht betwistte in de gewesten van zyn Ryk afhankelyk’ (15).

Besluit

Zoals nog wel meer gebeurt – zie bijvoorbeeld het verhaal van de Rietgracht in dit tijdschrift – gaat de blijvende verwarring in verband met de landsgrens terug op geforceerde aanspraken van instellingen en besturen op bepaalde gebieden. Iedereen zal het moeilijk hebben met de Ottogracht – Schipgracht als onderdeel van de Scheldegrens tussen het West Frankische (later het Franse koninkrijk) en het Oost-Frankische rijk, later het Duitse rijk genoemd (als opvolger van het Frankische middenrijk alias Lotharingen). Nochtans blijkt uit het hier beschrevene dat dit algemeen aanvaard werd. Overigens past bij dit alles enige zin voor relativering: voor het dagelijkse leven van toen had het al of niet behoren bij dit of gene rijk geen enkele consequentie.

Met dank aan Guy Dupont, Frank Gelaude en Marc Hanson

Noten

- 1 Gelaude, F., Devriese, L. (2008), De Vlaamse Vallei en haar rivieren. In: *Jaarboek Oost-Oudburg* nr. 45, p. 249-260; Devriese, L., Gelaude, F. (2008), Schelde en Leie. Wie mondt uit in wie en waar? In: *Jaarboek Oost-Oudburg*, nr. 45, p. 261-300.
- 2 Boone, M., de Hemptinne, Th. (2017), Sigillografie en stadsarcheologie: een vergeten relatie? Over de oudste afbeelding van de Gentse Braempoot (1226). In: De Groote, K., Ervynck, A. (red.), *Gentse geschiedenissen*, Gent, De Zwarte Doos, p. 177-184. De poort op het zegel wordt hierin foutief aanzien als de (beter bekende en belangrijker) Braempoot. De vergissing vindt wellicht zijn oorsprong in het feit dat de Oude Schelde met de Steenpoort oorspronkelijk de grens vormde.
- 3 Devriese, L. (2004), De mythische keizerlijke Ottogracht en de zeer reële burggrafelijke Schipgracht. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 33 nr. 4, p. 224-242.
- 4 Verhulst, A. (1995), *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Gemeentekrediet, Brussel, p. 31-33 en 64-67.
- 5 In 1012 werd het gebied rond de Honte in leen gegeven aan Boudewijn IV van Vlaanderen. Het werd een onderdeel van Rijks-Vlaanderen. Twee in oorsprong Henegouwse geslachten Dampierre en Avesnes betwisten in een lang aanslepende feudale machtsstrijd de heerschappij over het gebied. Hun aanspraken waren gedeeltelijk gebaseerd op de Karolingische verdeling met de betwiste Scheldegrens. In 1323 moest de graaf van Vlaanderen afstand doen van de strook ten noorden van de Honte die aan het huis van Henegouwen toekwam. Het graafschap Zeeland vormde een personele unie met Henegouwen en Holland tot op het moment dat de Bourgondische hertogen dit wisten in te palmen. De Vier Ambachten bleven aldoor onderdeel van het graafschap Vlaanderen tot ze gedeeltelijk ingelijfd werden bij de Verenigde Republiek der Nederlanden (Vrede van Münster, 1648).
- 6 Koch, A.C.F. (1956), Grenzverhältnisse an der Niederschelde, vornehmlich im 10 Jahrhundert. In: *Rheinische Vierteljahrsblätter*, 21, p. 182-218.
- 7 Zijn notities hieromtrent bleven bewaard, samen met een handgeschreven tekst voor een van zijn Oudheidkundige kroniekjes. Dit werd, bij ons weten, uiteindelijk niet gepubliceerd (Nota's Van Werveke map nr. 829 in Stadsarchief Gent - SAG).
- 8 Bevestigd bij van Peteghem P.P.J.L. (1990), *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V (1515-1555)*. Doctoraal scriptie, Nijmegen, p. 22.
- 9 Vermoedelijk identiek aan de 'logie' opgericht op de rechteroever van de Schelde om de raadsheren en hun helpers beschutting te bieden bij hun zittingen in het keizerrijk, zoals vermeld bij Dumoulyn, J. (2002), *De Raad van Vlaanderen en de Rekenkamer van Rijsel. Gewestelijke overheidsinstellingen als instrumenten van centralisatie (1419-1477)*. Studia 94, Algemeen Rijksarchief, Brussel, p. 55.
- 10 Rijksarchief Brussel, Rekenkamer nr. 21.802, dépence des mois d'août et septembre 1427 pour le nouveau siège por les causes movvans de l'empire, f. 12 en 13v.
- 11 De Franse koning hield immers het recht voor zich om over dergelijke zaken te laten vonnissen in zijn hele gebied.
- 12 Betaling aan Jan Hildebrant, schout van Assenede in RAB, Rekenkamer 21. 806, mei 1433-oktober 1435, f. 30.
- 13 SAG, reeks Gebuurten nrs 89-92 (Brabantdam 2). Wellicht omdat hij er geen raad mee wist, hield Victor Fris het ultra kort daarover: 'Keyserijk: lag op Overschelde' (Fris, V., 1925, *De oude straatnamen van Gent*, Volksdrukkerij, Gent, p. 103).

- 14 Het Muntstraatje verdween, samen met de volledige oude bebouwing er rond, bij de aanleg halverwege de 19de eeuw van de Vlaanderenstraat. In een nauwkeurige staat van registraties van straten en huizen uit 1571-1572 werden 7 huizen met zeer geringe huurwaarde opgetekend in het Muntstraatje in het derde kwartier (SAG, reeks 152/2 nrs. 2-39. Gepubliceerd in Dambruyne, J., 2001, Mensen en Centen. *Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, deel 26, p. 371 en 380). In 1662 telde het 'Muntje' 11 huizen (lijst van straten en aantallen huizen in de Sint-Baafsparochie opgetekend door 'politiemeester' Justo Billiet, gepubliceerd in De Potter, F., s.d., *Gent van den oudsten tijd tot heden*, Siffer, Gent, p.174).
- 5 Steyaert, J.J. (1857), *Volledige Beschryving van Gent*, Van Doosselaere, Gent, p. 275. Met de foutieve veronderstelling dat de naam Muntstraatje later in Sleutelstraat veranderde.

Zonderlinge en bijzondere Gentse plaatsnamen

TUSSEN 'T PAS

Luc Devriese

Inleiding

Tussen 't Pas, een stemmig straatje in de wijk Nieuwpoort (afb. 1 en 2) met een toch wel raar klinkende naam. Bij 'tussen' verwacht je immers een ruimte, of wat dan ook, tussen twee dingen of begrippen. Maar neen: hier enkel 't Pas', alsof er maar één was. In dit artikeltje zien we dat de naam heel logisch ontstond toen er daar twee 'passen' waren. Hoe zat dat in elkaar?

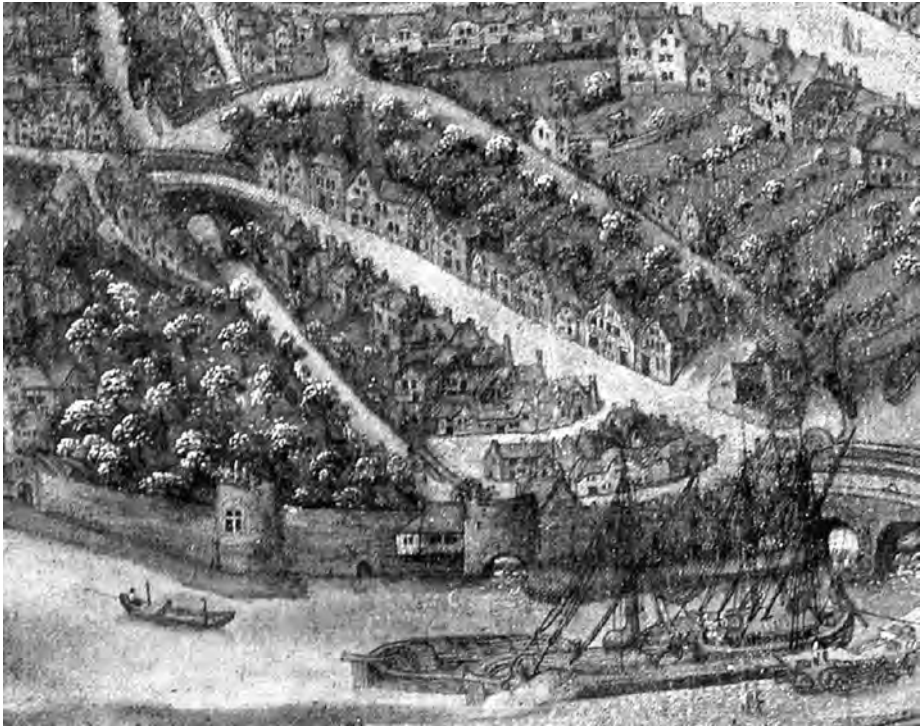
Afb. 1. Tussen 't Pas gezien vanuit de Sint-Joriskaai (foto 2017)

Van Pas en Pasbrug naar Kombrug

Het woord ‘pas’ komt wel meer voor in Nederlandse plaatsnamen (1). Het betekent ofwel een met kaphout beplante waterzieke zone, afgeleid van het Latijnse pascuum, ofwel een doorgang, van het even Latijnse passus. In het middeleeuwse Gent, met zijn vele waterzieke zones en vooral vanwege water moeilijke doorgangen, was er echter slechts één pas te vinden. Maurits Gyseling neemt voor het Gentse Pas de tweede betekenis aan en hij identificeerde de vroege vermeldingen ‘an de Passebrugge’ (1325) als slaande op een brugje over de Sint-Jansgracht (2), onderdeel van de zogenaamde Binnenste Oude Leie (afb. 3 en 4). Dit werd later Kombrug genoemd (3). Mocht de brug nog bestaan, zou je erover passeren als je van de Kalvermarkt naar de Schelde toe stapt, meer bepaald ter hoogte van de kruising met de Volmolenstraat. Die straat werd deels op de gedempte Sint-Jansgracht aangelegd.

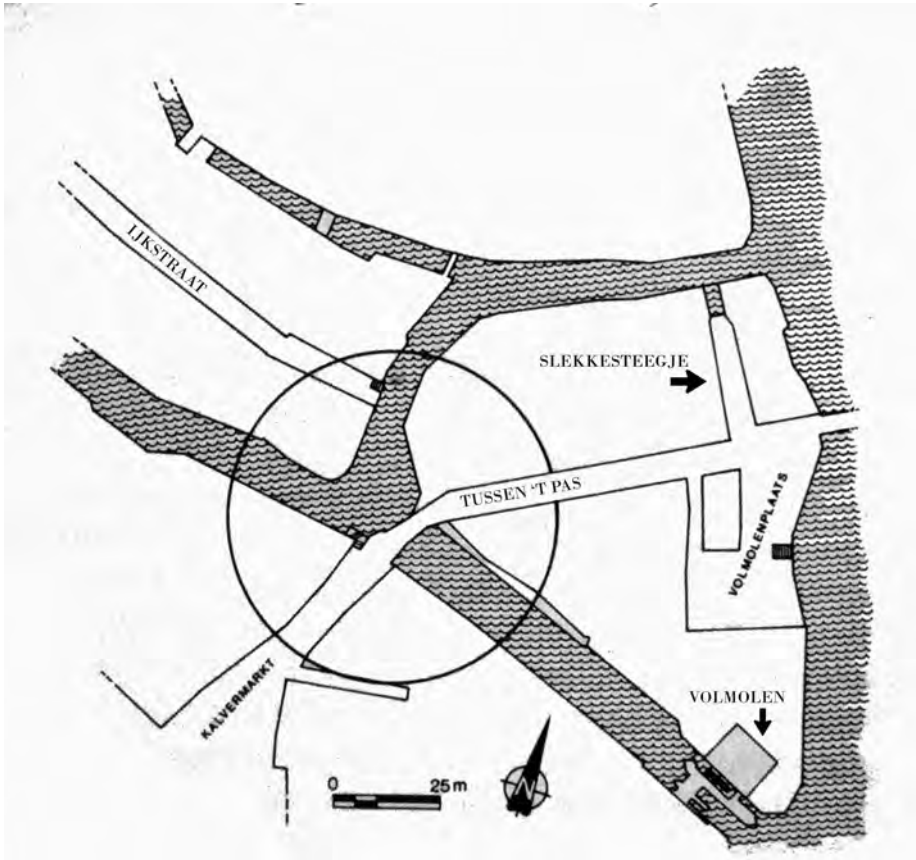
Afb.2. Detail uit een actueel stratenplan.

Afb. 3. Het Pasbrugje over een Leie-arm is goed herkenbaar links boven op dit detail van de kaartschilderij Gent 1534 (STAM). Helemaal bovenaan rechts is een stukje van de Steendam nog net zichtbaar. De op deze uitsnit dwars verlopende straat Tussen 't Pas is overdreven breed weergegeven in de zone binnen een waterlus in het Nieuwpoortje. Rechts onder een gedeelte van Rodetorenbrug met stuwgaten: de Grote Spei die later 't Groot Pas zou worden. Midden onder: de plompe toren boven het Paddegat met eveneens een stuw.

De vermelding in de stadsrekeningen van brug 'over t Pas' in 1330-1331 en 1332-1333 wijst erop dat niet de brug zelf Pas genoemd werd. Maar wat dan wel (4)? De naamuitleg moeten we zoeken in een doorgang, feidelijk een kleine lus, een oude Leiearm, gedeeltelijk de Slekke genoemd, die door de schippers gebruikt werd om de hieronder beschreven Grote Spei (stuw) bij de Leie-Scheldemonding te vermijden. Wanneer de grote stuw met balken (in Gent 'planken' genoemd) gesloten was, konden ze via het Paddegat doorheen de kleine lus het Papengat bereiken, waar een veel gemakkelijker te hanteren hangdeur hen doorgang verleende. Dezelfde passage (let op het woord) kon ook in omgekeerde richting gebruikt worden. De 'gateknechten' die de stuwbalken neerlieten en ophaalden in de 'gaten' en hetzelfde met de hangdeur van de Slekke deden, die met andere woorden de stuwen in- en uitlieten, werden in

de jaren 1700 passeniërs genoemd (5). Deze mannen, 24 in getal, allen woneñd in het Nieuwpoortje of daaromtrent, maakten inderdaad de doorgang (passage) mogelijk van de schepen, niet enkel daar, maar ook elders doorheen de stad. Die heel complexe bedoening was streng gereguleerd.

Afb. 4. Schematische weergave van de situatie in de zone Tussen 't Pas met de komvormige kleine waterlus aan weerszijden van Tussen 't Pas. Rechts boven het Slekkesteegje met in die tijd een watertrap aan de Slekke of Papengracht. Rechts het Groot Pas bij Tussen 't Pas en de Volmolenplaats. Omcirkeld: de Kombrug alias de Pas- of Klein Pasbrug over de Sint-Jansgracht precies op de plaats waar die aftakt naar de Papengracht. Helemaal onderaan de volmolen op de Sint-Jansgracht (kaartje uit Stoops, 1995).

Van Sint-Baafsspei, Grote Spei of Groot Gat naar Groot Pas

Nauwe doorgangen te land en te water werden in Gent ‘gat’ genoemd. In tegenstelling tot het unieke Pas, wemelt het in de Gentse plaatsaanduidingen van ‘gaten’. Ze komen eerder zelden voor op het droge, en wel in de betekenis van doorgangen, vooral naar weiden (6). Beter gekend en veel talrijker waren de gaten onder bruggen voorzien van stuwen. Denk aan de Braamgaten, het Paddegat en de Vijfwindgaten. De natuurstenen bruggewelven verleenden deze constructies die aan geweldige druk moesten weerstaan, de nodige stevigheid. Daardoor kregen ze effectief het uitzicht van gaten.

Met nog een ander stuwgatencomplex, dat van de Rode Torenbrug, komen we dicht in de buurt van het hierboven beschreven Pas. Hoewel de constructie voorzien was van stuwgaten en het woord gat in de ermee verband houdende naamgeving in de Gentse geschriften gebruikt werd, promoveerde het daar nooit tot onderdeel van een plaatsnaam. De vroegst bekende benaming (7) was Sint-Baafsspei (1323 en 1324) en de meest waarschijnlijke datering van deze stuwbrug is kort na 1213. Dat is het jaar waarin de stad tegenover het grafelijk bestuur de verplichting aanging in die zone een nieuwe verdediging aan te leggen in ruil voor het bezit van nagenoeg alle gronden in de latere Waterwijk en het Nieuwpoortje (8). De ‘Nieuwe Leie’ was waarschijnlijk het hoofdbestanddeel van die verdediging, functie waar de naam Oudevest nog naar verwijst. Ter wille van de waterbeheersing en de scheepvaart werd dit nieuwe waterwerk vermoedelijk meteen voorzien van een grote stuw. Groot en belangrijk was die inderdaad: ze moest zo goed als alle Gents Leie- en Scheldewater beheersen. Het waterbouwwerk stond niet voor niets ook bekend als de Grote Spei: ‘den Groeten Speye’ (1329). Om de doorgang van schepen te vergemakkelijken werd deze moeilijk hanteerbare constructie wellicht meteen al aangevuld met de hierboven geschetste alternatieve ‘kleine’ passage.

Vermoedelijk in het laatste derde van de jaren 1200 werd de stuwbrug voorzien van een toren. Dit valt af te leiden uit de omschrijving in een grafelijk document uit 1270 ‘le novele tour sour le spoie’ (spei: stuw). De stuw was dus ouder dan de toren, de Rode Toren. Die was in tegenstelling tot de meeste grote Gentse bouwsels in die tijd opvallend in rode baksteen gebouwd, in plaats van in blauw-grijze natuursteen. De toren op de stuwbrug domineerde het uitzicht van dit brug-toren-stuwcomplex in die mate dat de hele constructie vanaf het einde van de jaren 1300 meestal ernaar genoemd werd. De aanduiding ‘spei van de Rode Toren’ (in verschillende schrijfvormen), naar het

duidelijkste herkenningspunt, kwam toen in gebruik. Na de afbraak van de toren op bevel van Karel V en vooral na een grote ombouw in 1752 werd dit het Groot Pas: de stuw werd verlengd met een draaibrug over het toen gegraven Visserijkanaal (afb. 5). Indien deze stuw al niet de grootste was in Gent, dan was ze voor de scheepvaart zonder meer de belangrijkste. De constructie werd toen meestal aangeduid als Passtuw en de brug in het verlengde daarvan over het toen nieuw gegraven Visserijkanaal werd nu de Pasbrug. De benaming ‘pas’ kwam hier dus pas laat op de proppen, veel later dan bij de kleine constructie middenin het Nieuwpoortje.

Afb. 5. Het uitzicht van het Groot Pas in 1752 gecreëerd met het graven van het Visserijkanaal (detail uit Wynantz, ca. 1820, *De Zwarte Doos*). Een draaibrug (links) over dit kanaal verleent de schepen toegang tot de Visserijsluis en de Nederschelde aan de Keizerpoort. Dit gebeurde via een tot onderdeel van het Visserijkanaal omgevormde vestgracht van het Spaans Kasteel waarvan de wallen links nog zichtbaar zijn. Het gedeelte Nederschelde binnen de laat-14de-eeuwse stadsvesten is samen met de Reep (feitelijk een deel van de Nederschelde) afgesloten van de scheepvaart door twee vaste stuwen onder het vaste gedeelte van de Pasbrug. In de verte het torentje van Nieuwenbosch.

Klein en Groot Pas maken Tussen ‘t Pas

Nu wordt het duidelijk. De eigenaardige benaming Tussen ‘t Pas, een in 1942 opgeviste oude volksnaam (9), is te verklaren doordat, naast dit Groot Pas, de hoger vermelde kleine constructie over de Sint-Jansgracht bleef bestaan. Dit ‘oude’ Pas werd mettertijd Klein Pas genoemd. Tussen deze grote en de klei-

ne Pasbrug had je dus ... Tussen Pas(sen). De (correcte) meervoudsvorm werd echter niet gebruikt. Officieel heet het er nogal misleidend Tussen 't Pas.

De naam Kombrug, die de kleine Pasbrug later toebedeeld kreeg, is mogelijk te verklaren doordat deze constructie een waterlus overspande die samen met de grote rivier een komvormig gebiedje omsloot (zie afb. 4). Wanneer die benaming voor het eerst gebruikt werd, is ons niet bekend (10). Het lijkt waarschijnlijk dat men 'Kombrug' begon te prefereren nadat de benaming Pas van de kleine naar de grote brug overgegaan was. Dat was een constructie waarmee het 'kleintje' zich niet kon meten. Het zat ingeklemd tussen huizen in relatief nauwe straatjes en dichte bebouwing. Voor wie niet in de buurt woonde was het zelfs moeilijk te vinden, terwijl de grote vanop de naast gelegen Sint-Jorisbrug voor elke passant mooi zichtbaar was (zie afb. 5). Sprak iemand van de Pasbrug, dan bedoelde die toch zeker de grote, alom gekende...

Met dank aan Frank Gelaude en Peter Steurbaut
(Dienst Stadsarcheologie Gent)

Noten

- 1 Hol, A.R. (1963), Het toponiem pas. In: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde*, jg. 39, p. 165-173 en Gysseling, M. (1960), *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, deel 2, p. 787. De geciteerde plaatsnamen in deze tekst gevolgd door een jaartal zijn te vinden in het boekje van Maurits Gysseling over de oudste Gentse plaatsnamen (Gysseling, M. (1954), *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, pp. 87). De locatie van 'pas' blijkt uit zijn korte beschrijving en uit de nummeraanduiding op het door hem bijgevoegde kaartje. Twee andere in de stadsrekeningen vermelde passen liggen ver buiten Gent en betreffen krijgstochten van de Gentenaars naar Nevele en het Oudenaardse.
- 2 Gysseling, M. (1995), De Oude Leien te Gent. In: Duvosquel, J.M., Thoen, E. (eds.), *Peasants and townsman in Western Europe*, Gent, p. 93.
- 3 Een archeologische registratie van een brug of kaarest met zware ijzeren ring in Stoops, G. (1995), Tussen 't Pas. In: *Stadsarcheologie, bodem en monument in Gent*, jg. 19 nr. 4, p. 47-48.
- 4 Alfons Van Werveke geeft aan de vroeg-14de-eeuwse Gentse vermeldingen van het woord pas de betekenis van grensscheiding (grensovergang), in dit geval tussen Gent en de heerlijkheid van Sint-Baafs (Van Werveke, A. (1908), *Register. Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen 1280-1336*, Vyt, Gent, p. 1288). Deze uitleg klopt waarschijnlijk niet.
- 5 SAG, reeks 114bis nr. 33; SAG reeks 108bis nr. 178. Reglement op de passeniërs.
- 6 Denk aan het Engelandgat (Ingheland gate, 1372). Dit 'gat' verleende toegang tot een 'ingeland': een ingeperkte weide. Dezelfde betekenis vinden we ook in Bagattenstraat: Pargaten strate (1268), duidend op een perre of parre (hek) die zo'n toegangsgat afsloot.

- 7 De naam Sint-Baafsspei kon verwarring geven. Vlakbij lag immers nog een kleinere stuw in nog een andere oude Leiearm aan de westgrens van de Sint-Baafsabdij, ook aangeduid als het 'speykin Sente Baves vor de visike'. De 'visike' was het ziekenverblijf van de monniken, onderdeel van het abdijcomplex. Vermeld in de stadsrekeningen van 1325-1326, bewaard in het stadsarchief van Gent (SAG), reeks 400 nr. 1, f. 323v.
- 8 Devriese, L. (1998), De Gentse Waterwijk. De stad verkavelt het terrein. In: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, jg. 22 nr. 4, p. 2-39 (met reproductie van het charter uit 1213 bewaard in het Gentse Stadsarchief. Meer uitgebreid bij Devriese, L. (2003), Eén paus, twee koningen, twee graven en een hertog aan de wieg van twee schamele Gentse wijken. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 31 nr. 5, p. 303-313. De Gentse stadsverdediging steunde vrijwel helemaal op inundatiestrategie en hierin speelden deze stuwen een sleutelrol.
- 9 In 1812 werd in de eerste officiële straatnamenlijst de naam Rode Torestraat gegeven aan het straatje dat voordien bekend stond als Tusschen 't Pas, Entre le Passage (Fris, V., 1925, *De Oude straatnamen van Gent*, p. 203). Deze Rode Torenaam moest in 1942 verdwijnen omdat hij verwarring kon geven met de gelijknamige kaai aan de overzijde van het water.
- 10 Aan het einde van de 15de eeuw sprak men nog steeds van Pasbrug in de betekenis van Klein Pas: In 1486-1487: 'huus metten lochtinghen ... tusschen den Roeden Turre ende de Pasbrugge' (SAG, reeks 301 nr. 59, f. 216).

Maak reclame voor GT!

Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend.
 Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze stad weten
 dikwijls niet dat dit tijdschrift bestaat...
 En nochtans: voor wie een woordje wil meepraten over de Gentse
 geschiedenis is GT een absolute must.

Spreek ze er over aan. Verwijs hen naar de website.
 Geef hen een oud nummer te lezen
 of bezorg ons hun adres en we
 steken meteen een gratis proefnummer in hun bus.

Mond tot mond reclame is de beste publiciteit!

HOE EEN KERMISMASKER EEN FOLTERTUIG WERD

Uit de schatkamers van Alfons van Werveke

Een van de meest zonderlinge stukken in het STAM is het duivelsmasker van de Sint-Michielsgilde. Het is een pronkstuk, niet zozeer omwille van de kunstwaarde, maar omdat het een zeldzaam bewaard gebleven getuigenis is van oude feestgebruiken. In feite gaat dit masker nog terug op de middeleeuwse mysteriespelen waarin bijbelse taferelen van de strijd tussen goed en kwaad uitgebeeld werden. In vieringen en optochten allerhande speelden duivels en ‘wildemannen’ niet zelden een grote rol. Ze vrolijkten de optochten op van statig voortschrijdende, weelderig getooide figuren. Ze brachten leven in de brouwerij. De maskers en verdere tooi van die duivels waren uit broos en vergankelijk materiaal vervaardigd en ze verdwenen quasi allemaal in de loop van de eeuwen. Wel bleven tal van schilderijen en andere figuratieve voorstellingen bewaard waarop ze te zien zijn.

Het duivelsmasker actueel in STAM (uit De Rynck en De Vuyst, 2016).

Het Gentse exemplaar is helemaal uit ijzer vervaardigd en bleek daardoor bestand tegen ‘de tand des tijds’, mede omdat het lange tijd onafgebroken bezit bleef van de nog steeds actieve schermersgilde Sint-Michiels, de broederschap die het masker meer dan waarschijnlijk liet maken. Vandaar belandde het in de verzameling van architect en bouwondernemer Minard, waarin het opgenomen was als foltertuig. Nadat het door de Stad in 1883 verworven was, werd het echter correct ingeschreven in de aankoopinventaris als ‘masque de la confrérie St-Michel’. De foutieve identificatie was dus al rechtgezet toen Armand Heins in 1902 een fiche daarover publiceerde in de bekende *Inventaire archéologique de Gand*. Zijn tekst bestaat uit een vrij uitvoerige materiële beschrijving van het stuk, met aan het einde een korte alinea over herkomst en betekenis gebaseerd op inlichtingen verstrekt door conservator Van Werveke. Hieronder laten we de conservator zelf aan het woord in een verkorte en aangepaste versie van wat die daarover publiceerde in een krantenartikel dat in 1929 verscheen. De passages tussen aanhalingstekens zijn letterlijk overgenomen (red.).

De Sint-Michielsgilde en haar optochten

Toen Gentse schermliedhebbers in 1613 een gilde stichtten, kozen ze tot patroon de aartsengel Michael die satan verpletterde. In de optochten, die ze vormden ter gelegenheid van hun grote wedkampen, zag men hun beschermer in ’t blauw gekleed met een vlamvend zwaard en een rondas (rond schild), omringd door een zwerm engelen. Aan een koord trok hij Lucifer mee. Die werd omringd door duiveltjes en ze werden bedwongen door vlegelmannen die met hun vlegels de in strobussels en kussens gestoken duivels en hun koning sloegen tot het stof eruit vloog. Ter zelvertijd dwongen ze de omstaanders tot op een eerbiedige afstand terug. Lucifer droeg het bandijzeren masker, nu in het museum, dat voorzien was van een beweegbare tong en een fluitje. Men begrijpt wat er gebeurde: telkens Lucifer klop kreeg, sprong hij achteruit of opzij, snerpte zijn fluitje en klonken zijn oorbelletjes...

Minard zorgt voor een misverstand

Toen de gilde samen met de andere wapengilden en de ambachtsneringen tijdens de Franse bezetting opgeheven werd, kwamen de min of meer waardevolle kleine bezittingen in handen van de families van gildeleden en vandaar grotendeels in de collectie Minard. In die verzameling, die wereldberoemd werd, stak van alles. ‘Wat als echte stukken ontbrak, werd valsch voorgesteld: de kist van de schildersnering, de kast van de wijnmeters en de beeldsleutel

van het goudsmedenhuis, die nu in een hoek weggestopt zijn (in het museum), werden gesneden door De Buysier, Wante en andere beeldhouwers, die uit nood voor een korst droog brood werkten’.

In 1866 begon de architect aan de uitgave van een catalogoog van zijn verzameling uit de 13de tot de 19de eeuw. ‘Ongelukkig wordt een verzamelaar door de macht van het geld zoo maar niet aanstonds een oudheidkundige. Minard bewees het in zijn rijk geïllustreerde uitgave die vol flaters staat’. Gezien de architect zijn koopjes rond het midden van de 19de eeuw deed, kon hij nogal wat inlichtingen inwinnen bij personen of hun nabestaanden die ze nog in gebruik hadden gezien.

Waar dat niet lukte, ging Minard te rade bij zijn boeken. Een Duits werk *Eisenwerke oder Ornamentik der Schmiedekunst* van von Effner-Alteneck zou hem voor dat masker uit de nood helpen. ‘Minard schreef er nu op las: foltermasker opengaand langs achter, bij middel van een scharnier om er het hoofd van de plichtige (beschuldigde) in te steken. De beweegbare tong eindigt al binnen in een buisje dat men in de mond van de rampzalige stak, zodanig dat die tong, in beweging gebracht, de kreten verdoofde. De foltering met het masker werd dikwijls toegepast, zelfs voor de geringste redenen. Alleen maar om op den voet van een magistraat te hebben getreden, werd men tot die straf veroordeeld. Met een ketting werd de misdadige aan de deur van het stadhuis vastgemaakt of door den beul langs de straten geleid.’

Waarlijk schrikwekkend. ‘Hoe is ’t toch mogelijk dat Minard niet gezien heeft hoe dat buisje een fluitje was’, voegt van Werveke eraan toe. ‘Had hij maar iets geweten, hoe oppervlakkig ook, van de geschiedenis van de lijfstraffelijke rechtspleging hier te lande, zoo zou het hem niet onbekend zijn geweest, dat het foltermasker er nooit in gebruik is geweest: het vuur, de koord, het water en de halsband zijn voldoende geweest om het afschuwelijke werk te verrichten, dat men de foltering heet’.

Noot

Het artikel verscheen in de *Gazette van Gent* op 29 maart 1929 in de ‘Oudheidkundige Kroniek’ van Van Werveke. Naast in de *Inventaire* is ook een en ander te vinden bij Claeys, P. (1889), *Histoire de la gilde souveraine Saint-Michel à Gand*, Gent, p. 128 en 144. Een korte beschrijving door Aimé Stroobants (1975) verscheen in: *Gent. Duizend Jaar Kunst en Cultuur*, deel III, p. 284-285 en een mooie volblad afbeelding in: De Rynck, P., De Vuyst, W. (2016), *Stadsmuseum Gent STAM. De collectie (1933-2016)*, Snoeck – STAM, p. 202, afb. 352.

Zonderlinge en bijzondere Gentse plaatsnamen

KOOPHANDELSPLEIN

Adrien Brysse, Luc Devriese

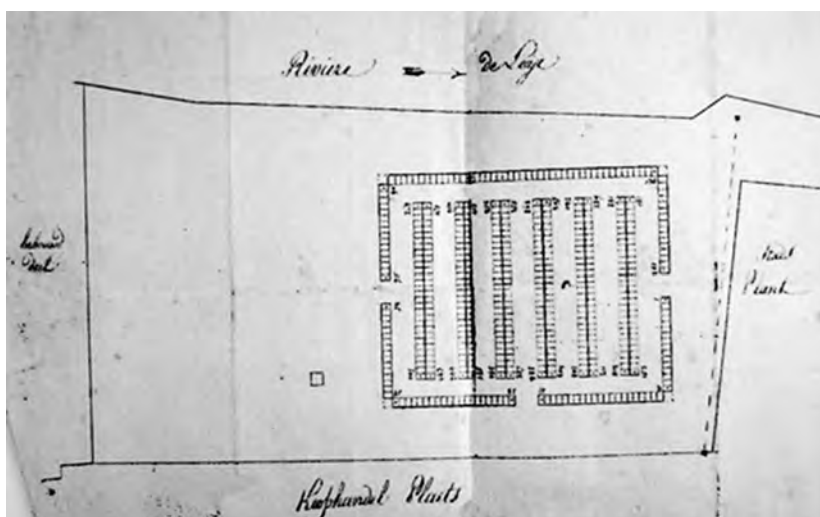
Het Koophandelsplein is amper als plein te herkennen, laat staan als marktplein. Wellicht mede daarom de naam voor die plek toch wel zonderling aandoet en dus past in deze GTreeks. Hieronder verklaren we hoe de naam te danken is aan een vergeten functie van het oude ‘paleis van justice’, het gerechtsgebouw dat in de jaren 1800 gebouwd werd om ook een onderkomen te geven aan een Handelsbeurs.

In GT 2016 nr. 2 staat beschreven hoe de Sint-Pieterszomerfoor, zomerfoor of zomerjaarmarkt, ook Potjesmarkt en zelfs Dievenmarkt genoemd, in het begin van de 18de eeuw van het abdijkerkhof verhuisde naar het Bijlokeplein. In het eerste kwart van de 19de eeuw kende deze potjes- of aardewerkmarkt een groeiend succes. In 1821 breidde de foor uit naar het plein dat in de Franse tijd tot stand gekomen was na afbraak van het Recollettenklooster (afb. 1). Daar werden honderden voorstandplaatsen verhuurd (afb. 2).

Afb. 1. Het open terrein aan de oever van de Leie dat gecreëerd werd door de afbraak van het recolettenklooster onder het Franse revolutionaire bewind. Gezien vanop de huidige Recollettenlei op de verdwenen Oordeelbrug. Het braakliggende terrein, eigendom van de staat, werd in de Hollandse tijd door de stad gekocht om er een marktplein aan te leggen. Toen was daar ruim plaats om er de zomerfoor te laten doorgaan. Achteraan links het hoge dak van de later verdwenen predikherenkerk. Vooraan rechts de middeleeuwse waterpoort (stuw) het Kuipgat (aquarel van Wynantz, omstreeks 1820, Stadsarchief Gent).

In 1836 moest de zomerfoor uitwijken naar de Oude Houtlei en een jaar later naar de Lindenlei. Het succes taande, de klad zat er in. De belangrijkste reden voor deze teloorgang was wellicht het verlies van de uitstekende locatie op het Recollettenplein, dicht bij het centrum met zijn herbergen, drank- en eetgelegenheden. Daar was immers tussen 1838 en 1846 het splinternieuwe justitiepaleis gebouwd naar ontwerp van Lodewijk Roelandt. Met slechts 36 standplaatsen was 1847 het laatste jaar waarin de eeuwenoude Sint-Pietersfoor, intussen Bijlokefoor geworden, nog een laatste keer werd ingericht.

Afb. 2. Plan van de genummerde standplaatsen voor de zomerfoor op het toenmalige Recolettenplein (ca. 1830, OCMW Gent archief BG 2 - Bijlokefoor doos 2).

We dachten toen dat de naam Koophandelsplein aan deze foer ontleend was, maar hier moeten we even corrigeren: het nieuwe gebouw was geconcipeerd voor een dubbel doel: voor rechtspraak en voor handel, als justitiepaleis en als handelsbeurs: 'palais de justice et bourse', zoals te zien is op afb. 3. De beurs vond samen met een andere stedelijke instelling, de kamer van koophandel, een onderkomen in de gelijkvloerse ruimten van de noordelijke vleugel, bij de monumentale ingang aan het plein. Het gebouw, dat veel duurder uitgevallen was dan gepland, werd ruim een halve eeuw effectief ook gebruikt als handelsbeurs tot 1901, jaar waarin de Hoofdwacht op de Kouter door de daar paraderende en taptoe blazende militairen verlaten werd en beschikbaar kwam voor een nieuwe functie.

Afb. 3. Niet uitgevoerd project voor een gebouw met tweeledig doel, een 'Palais de Justice et Bourse', duidelijk als zodanig aangeduid in het onderschrift van deze prent van Tessaro, boek- en prentenhandelaar in de Veldstraat. Rechts de massieve toren van het Kuipgat (Stadsarchief Gent).

Het is duidelijk dat het voorplein, het huidige Koophandelsplein zijn naam aan die beurs ontleende, veeleer dan aan de oudere Bijlokefoor, zoals gesuggereerd werd in ons vorige artikel. Victor Fris had het juist voor toen hij die instellingen als oorsprong van de naam aangaf in zijn boekje *De oude straatnamen van Gent* (1925). Dat valt ook nog elders te lezen: 'Merkwaardig genoeg herdoopte de stad het voormalige Recollettenplein niet tot Justitie- of Gerechtsplein, maar wel tot Koophandelsplein, met een verwijzing naar de handelsbeurs en de kamer van koophandel (...)'. Hoewel de beurs met dat ene zinnetje uitdrukkelijk vermeld wordt in een standaardwerk als *De Tempel van Themis* (Snoeck, 2007) en het plein tot op vandaag zo heet, geraakte die functie van het oude gebouw in de vergetelheid.

SIESKEN DE GISTMARCHAND

De fratsen van Francis Hillaert (1842-1912) aan de Koepoort

Marc Gillisjans

Tijdens een zoektocht naar het verleden van het huis aan de Filips van Arteveldestraat nr. 35, ingericht als jeugdhostel KABA, kwam een wel heel speciale bewoner aan het licht: Franciscus Hillaert. Ook nu nog is hij bij tal van Gentenaars gekend als Siesken de Gistmarchand (afb. 1) die in een zotte bui eigenaar werd van Betsy, de olifant van de Gentse zoo, ‘den beestenhof’. Een typisch Gents volksliedje getuigt er nog van.

BETSY

*Op de wijze van 'Meine Liebe, deine
Liebe'
uit Het Land van de Glimlach van Franz
Lehar*

Refrein
Hij hiet Betsy

*Hij hiet Betsy
Onzen olifant
't Es n' schuune bieste
En hij hee zuuveel verstand
En ge keunt da niet geluv'
Oast hij een meiske ziet
Zijn snuitse goat omhuuge
En zijn stirtje goat eu zuu.*

Strofe 1.

't Es ne grijze,
't Es ne dikke
Onze stirke moat.
Hioj eet wurtels en veel roapen
En gien veugelzaad.
't Es ne tamme
Giene Wilde
Onze circusmoat.
Hij kan puutses geven
En hij doe niemand gien kwoad.

Strofe 2.

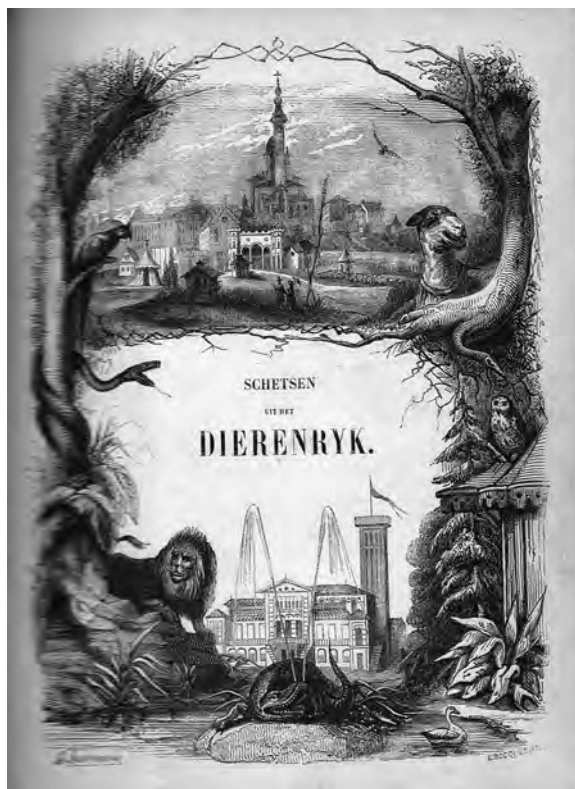
't Es ne zwoare,
T'Es ne broave
Onze kameroad
Hij kan jij niet zingen,
Moar trompetten, ja da goat.
'tEs ne ronde
't Es ne toaje,
Onzen Afrikoan.
Ge meugt hem krieblen en bijten,
't Zal deur zijn vel niet goan

Zijn bekendheid dankt Siesken inderdaad aan een uniek wapenfeit: zijn aankoop van de trots van de Gentse dierentuin (afb. 2), nu Muinkparkje en omgeving. Dat was de olifant Jack, opvolger van de beter gekende Betsy, die bij de sluiting van de dierentuin op nieuwjaar 1904 'werkloos' gevallen was. In april werden de meeste dieren bij opbod verkocht aan andere dierentuinen. Zo zou

Afb. 1. Franciscus Hillaert, alias Siesken de Gistmarchand (Uit : de krant Vooruit dd. 06 09 1912). Volgens de zegslui van Andelhof was hij een sterke kerel met snorbaard. Hij had het voorkomen van een volmaakte 'peerdenprosser', was hardvochtig van karakter, listig en wist zonder moeite iedereen in de hoek te duwen.

het ook Jack vergaan zijn, indien Siesken niet meer geboden had dan een bepaalde circusdirecteur en daardoor ineens met het dier opgezadeld zat. Hij trachtte het beest met winst door te verkopen aan de zoo van Londen, maar dat ging uiteindelijk niet door. Sies zat er mee en hij had er alleen maar kosten aan. Wat gedaan? Op 17 mei hielp Sieske persoonlijk om het vastgekleusterde dier met behulp van een windas te wurgen met een stalen kabel om de nek. In hotel Gambrinus in de Vlaanderenstraat hield hij dan een (betalend?) banket met de beste brokken vlees, de rest verkocht hij om in worst te verwerken. Dit verhaal is gebaseerd op wat Emiel Andelhof in zijn 'Siesken de Gistmarchand' publiceerde en op wat in de website van de buurtvereniging (<https://www.muinkparkwijk.be>) te lezen staat. Ook foto's van Jack, levend en half

Afb. 2. Schetsen uit het Dierenrijk is de titel van een boekje geschreven door dierenarts Campens voor de Gentse Dierentuin (collectie COVLAUDT in DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg). Zoals iedere zichzelf respecterende Europese stad van enige omvang probeerde Gent in de 19de eeuw een eigen zoo (Jardin zoologique, voor de Gentenaars: 'den Beestenhof') op te zetten (1851). De Gentse instelling was net als de Antwerpse gevestigd dicht bij het Centraal Station, destijds aan het Zuid. Het boekje werd verkocht ten voordele van de Gentse zoo. Van olifanten is op de mooie cover nog geen spoor te bekennen.

geslacht, vind je daarop. Het skelet van dit ongelukkige beest, een mannelijk exemplaar, is nog steeds te zien in het dierkundig museum van de Universiteit, nu aan de Ledeganckstraat.

Maar Jack of geen Jack, voor de Gentenaars blijft het Betsy. Een destijds populair liedje ‘Hij hiet Betsy’ laat daarover geen twijfel bestaan. Een versie van deze tekst bleef bewaard in de collectie Vliegende Bladen Gent van het documentatiecentrum DSMG, Begijnhof Sint-Amandsberg. Dankzij Sonja Gyse-linck en Willy Bartholomeus (Willy Bart) kennen we de tekst en de muziek-wijs.

Afb. 3. Het eerste huis van Ciesken in de Filips van Arteveldestraat (foto 2017).

Andelhof, die Siesken enkel kende ‘van horen zeggen’, beschreef in geuren en kleuren de olifantenstory samen met een paar van diens andere ‘stoten’. Hier-na komen er nog meer van die voorvallen aan bod en we proberen de man ook een beetje te karakteriseren. We presenteren ook enkele stukjes uit de geschiedenis van de gisthandel Hillaert. Dat was een typisch klein familiebedrijf, gevestigd in de stad, maar stevig verbonden met het Vlaamse platteland, dat als ‘leverancier’ van familieleden en arbeidsreservoir dienst deed. Het verhaal is gebaseerd op eigen origineel opzoekingswerk in verschillende archieven (zie noot achterin).

Een stuk Hooie wordt Koepoortstraat, later Filips van Arteveldestraat. Het olifantenexploot getuigt van de avontuurlijke ondernemingslust van Sies. Maar eerst een woord over de straat en het huis waarin hij woonde. Over zijn woonplaats kan geen twijfel bestaan. Aan de Filips van Arteveldestraat tussen het Sint-Annaplein en de Koepoortkaai prijkt een gevelsteen met de naam Franciscus Hillaert en het jaartal 1890 (afb. 3 en 4). Je kunt er niet naast kijken als je ’t weet.

Afb. 4. Detail van de gevelsteen (foto 2017).

De straat in het verlengde van de Koepoortkaai met het bouwblok aan de Schelde waar onze held woonde, werd aangelegd in de jaren 1800. Voorheen was het daar onbebouwd, een gedeelte van de Groene Hooie: natte meersen,

waarvan het maaiveld zeker een meter lager lag dan nu. Het rundvee van de stadsbewoners(!) kon het gras bereiken via de Koepoort. In 1554 werd de poort op bevel van Karel V afgebroken, maar de toegang via een brugje over de Schepenenvijver bij de Neerschelde bleef in gebruik. (Je vindt dit beschreven in GT 2016 nr. 4/5 en 6.)

Het was de komst van de trein naar Gent in 1837 die een golf van openbare werken op gang bracht om het kopstation aan het Zuid vlot te verbinden met het stadscentrum. Onder andere het nieuwe Jacob van Arteveldeplein (nu Sint-Annaplein) werd als knooppunt aangelegd, waarop weldra verscheidene straten uitgaven. Het plein zou al snel worden omringd door homogene neoclassicistische lijstgevels van drie bouwlagen met de imposante Sint-Annakerk als absolute blikvanger.

In 1841 besliste de gemeenteraad dat er in het verlengde van de Koepoortkaai een nieuwe straat zou worden aangelegd om de verbinding met het plein te realiseren. Ze werd nogal willekeurig afwisselend Koepoort, Koepoortstraat of Koepoortkaai genoemd. Pas in 1942, ruim een eeuw na de aanleg, werd de naam Filips van Arteveldestraat aan deze verlenging toegekend. Tussen de Schelde en de daarvan afbuigende nieuwe straat ontstond een driehoekig bouwblok van ruim één hectare, klaar om te verkavelen. De loten konden echter pas veel later verkocht worden, nadat heel wat eigendomsperikelen en schuldkwesaties opgelost waren.

In 1856 werd Franciscus Hillaert, oom van Siesken, in dit bouwblok volledig eigenaar van perceel 2214, kadastrale sectie D. Het was 2,78 are groot, bijna zeven meter breed. Eind 1855 had hij al een bouwvraag ingediend voor een onderkelderd huis met twee bouwlagen en een gevel die plaats bood aan twee vensters en een koetspoort. Aan de achterzijde lag een tuin die uitgaf op de trekweg aan de Schelde (nu Jongenstragel). Het heden nog bewaard gebleven mooie stucwerk op en rondom het plafond in de koetsdoorgang werd waarschijnlijk uitgevoerd door buurman Hoste, die ook stukadoor was. Het ging snel in die tijd. De bouwtoelating kwam er na 12 dagen en een jaar later konden de bouwers al kerstmis vieren in hun nieuwe huis.

Gisthandel

Die bouwers waren gisthandelaar Franciscus Hillaert en zijn vrouw Sophia Buyze. Ze stonden toen aan het begin van een succesvolle zakencarrière, die nochtans niet vlot begonnen was. Franciscus, geboren op 8 september 1817 in

Oudegem, een dorp vlakbij Dendermonde, huwde in 1843 met Sophia, naaister, en hij vestigde zich als gisthandelaar in Tielt, het geboortestadje van zijn vrouw. Maar het hongerjaar 1845 met een ongeziene economische crisis en een sterke achteruitgang van de jonge gisthandel, kwam al snel roet in het eten gooien.

Het koppel besloot toen zijn kans te wagen in het expanderende Gent, de enige Vlaamse stad met een grootschalige, gemechaniseerde textielindustrie. In 1853 vertrok Sophia voorlopig alleen naar Gent, waar ze anderhalf jaar later terecht kwam aan de Koepoort. In Gent verliepen de zaken heel wat beter. Al in 1857 kon gistboer Hillaert een dienstmeid uit Tielt aanwerven en een bijgebouw voor opslag laten optrekken aan zijn nog maar pas gebouwde achtergevel.

De gisthandel was op een gunstige plek gevestigd, vlakbij de brouwerijen Spilthoorn en Heughebaert in volle expansie aan de Koepoortkaai. Bakkersgist was immers een van de belangrijkste bijproducten van het bierbrouwen. Vermoedelijk betrok Franciscus Hillaert spoedig na de introductie van het procedé Springer (1871-1872) ook gist uit graanwort geproduceerd op industriële schaal in gespecialiseerde grootbedrijven. Hoewel de buurt overwegend arm bleef met talrijke krottige en vochtige beluikhuisjes, kwam er beterschap met de aanleg van een spoorverbinding tussen het Zuidstation en de haven via de Kasteellaan. Last but not least werden in 1860 de octrooirechten aan de stadspoorten afgeschaft, wat de handel met de omliggende gemeenten veel vlotter liet verlopen.

Franciscus kon echter niet lang genieten van zijn groeiende welstand. Na een langdurige ziekte overleed hij in 1861 kinderloos in zijn nieuwe woning. Een enkele weken eerder opgemaakt testament maakte van zijn vrouw Sophia de algemene erfgename van zijn volledige nalatenschap. Het overlijden betekende allerminst het einde van de handel. In 1860 was namelijk een neef uit Oudegem als helper komen inwonen in het huis bij de Koepoort en met hem komen we bij de hoofdfiguur van het verhaal.

Siesken trouwt en wordt op onorthodoxe wijze vader

Precies één jaar en één dag na het overlijden van haar man hertrouwde de weduwe, toen achtendertig jaar, met die toen maar negentienjarige neef van haar vorige man. Dat was een bijna naamgenoot van de overledene en niemand minder dan Franciscus Edwardus Hillaert, die in het Gentse al vlug zou

bekend worden als ‘Siesken de Gistmarchand’. Hij was de jongste jongen uit een gezin van elf, had hoogstwaarschijnlijk de gemeentelijke lagere school in zijn geboortedorp doorlopen en had het vak geleerd van zijn vader Jan, die net als zijn broer gistkoopman was. Die Jan was niet onbemiddeld: hij bezat een eigen huis en landbouwgrond.

Ook het tweede huwelijk van Sophia zou kinderloos blijven. Als blijk van achting en genegenheid schonk Sophia drie jaar na hun huwelijk al haar roerende en onroerende goederen aan haar tweede man met als voorwaarde dat wat ervan overbleef na zijn dood aan haar eigen erfgenamen zou toekomen. In 1875 werd een nieuwe meid in dienst genomen, een volle nicht van Siesken: Maria Ludovica Hillaert (Oudegem, 1847). Toen ze in Gent aankwam was ze ongeveer zes maanden zwanger, waarbij mag verondersteld worden dat Siesken de biologische vader was. Misschien was ze uit haar dorp vertrokken om schandaal te vermijden. Het kind, een meisje, werd niet in het huis aan de Koepoort geboren, maar even verderop. Het kreeg de naam Elvira Hillaert en het verbleef jarenlang in een klooster van de zusters van Liefde, wellicht in de Sint-Lievenspoortstraat waar de kloosterorde een tehuis hield voor dergelijke gevallen. Siesken betaalde de kosten van haar opvoeding. De moeder bleef als meid in dienst. Ze verbleef in het huis bij de Koepoort, huis waarin, nota bene, ook Sophia Buyze, wettige echtgenote van de vader van haar kind, woonde tot aan haar dood in 1903. Dochter Elvira leidde noodgedwongen een teruggetrokken leven, maar zou later nog van zich laten horen, en hoe ...

Succesrijke ondernemer en belegger in vastgoed

Ondertussen liep de handel als een trein. Franciscus bezat genoeg om als cijnskiezer ingeschreven te worden op de kiezerslijsten van de stad Gent voor kamer en senaat. Tot 1894 gold immers het cijnskiesstelsel: enkel gegoede mannelijke personen mochten deelnemen aan de verkiezingen. Dagelijks trok hij er met zijn licht, tweewielig rijtuigje op uit voor leveringen bij bakkers en herbergiers. Al gauw verkocht hij immers ook Hasseltse en Antwerpse jenever. Die werd geproduceerd in industriële stokerijen, was duurder en beter dan de lokale producten van de kleine ‘landbouwstokerijen’ voor wie de drankproductie slechts een nevenactiviteit was van de boerderij. Het duurdere product werd gedronken in beter gefortuneerde kringen terwijl de arbeiders de mindere en goedkopere jenever kochten. Als meest populaire volksdrank zou jenever na 1850 echter stilaan terrein verliezen tegenover het bier.

Siesken was een levenslustige, sympathieke kerel met excentrieke trekjes en

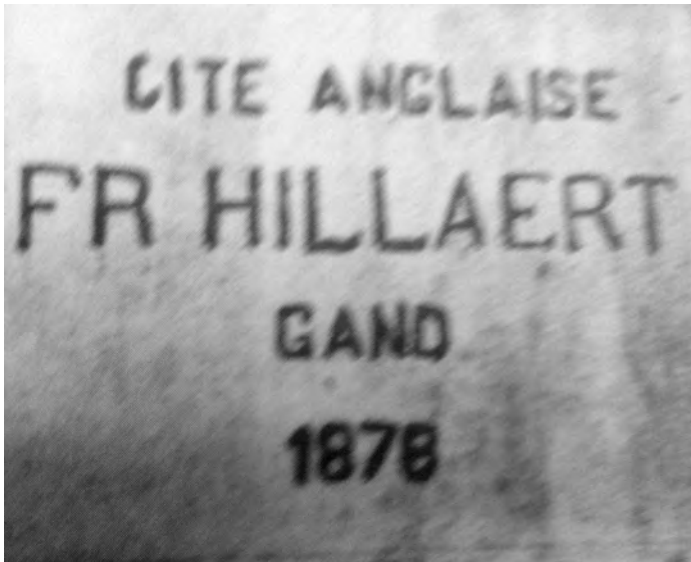
zin voor avontuur, streng voor zijn werklui en vooral met een goede neus voor zaken. Hij mocht dan wel graag fratsen uithalen, zijn handel en zaakjes hield hij goed in het oog. De groothandel Hillaert had een tachtigtal klanten tot in Wallonië en Noord-Frankrijk toe.

Die welstand en zijn impulsief gedrag bleken ook uit zijn koopgedrag in die jaren. Voorjaar 1875 koopt hij twee huizen in amper één maand tijd: het huis van een paardenkoopman en dat van een wagenmaker, allebei in Ledeberg. In beide gevallen betaalt hij in klinkende munt. Een jaar later koopt hij daar vlakbij, achter de Ledebergse Botermarkt, de vroegere Sint-Danneelskapel met bijbehorend erf, het al lang verlaten kerkhof van die kapel, voorloper van de huidige kerk. Normaliter mocht op een dergelijk terrein gedurende vijf jaar niet gebouwd worden. De verkoper had echter verkregen dat hiervan kon afgeweken worden. Indien er menselijke resten gevonden werden, moesten ze naar een bestaand kerkhof overgebracht worden. Sies liet er een groot steegbeluik, de Cité Anglaise, bouwen met 37 woninkjes op 22 are (afb. 5 en 6). Dit typeert de man als iemand die overal geld wist uit te slaan. Maar dat lukte blijkbaar toch niet altijd even vlot, want tijdens een transactie met vier 'defiti-

Afb. 5. Een gedeelte van het steegbeluik Cité Anglaise of Oud kerkhof met opvallende gemeenschappelijke pomp midden op 'straat'. Die werd beschouwd als binnenplaats en was geen stadseigendom (foto genomen in 1981, verzameling Roger Moreau, gereproduceerd in Archiefbeelden Gent, deel VI, 2005, p. 118).

ge' personen werd Sies beroofd voor 2000 frank, in die tijd een enorm kapitaal. Hij inde en betaalde alles contant, ook dergelijke hoge sommen. Altijd had hij baar geld in huis, opgeborgen in zijn twee (!) brandkasten.

Afb. 6. Gevelsteen destijds bij de ingang van de Ledebergse cité.

Intussen was zijn huis en volledig volgebouwde erf in de Sint-Annawijk te klein geworden voor de zaak. Eind 1889 kocht Hillaert een naastgelegen woning aan voor 20.000 frank. Hij betaalde de helft contant en nam voor de andere helft een hypothecaire schuldvordering over die erop rustte. Met zijn neus voor zaken had Siesken waarschijnlijk brood gezien in de kleine mosterdfabriek die enkele jaren eerder achter het huis was opgestart. Het bedrijfje zou onder zijn leiding uitgroeien tot een stoommosterdfabriek. Uiteraard liet de nieuwe eigenaar veranderingen aanbrengen. De gevelsteen met inscriptie 'Francois Hillaert 1890' slaat meer dan waarschijnlijk daar op. Tien jaar later laat hij nog een laatste grote verbouwing uitvoeren aan zijn magazijn, koetshuis en hooizolder.

En de aankopen gaan verder: in 1894 twee huizen bij het station van Melle. In 1902: vier huizen met toebehoren in de Gentse Sint-Amandsstraat aan de hoek met huidige Kazernestraat, voor 1000 frank in contant geld en de verplichting de verkopende weduwe een jaarlijkse lijfrente uit te keren.

Te oordelen naar al die onroerende beleggingen was de zaak Hillaert zeer winstgevend. Medeoorzaak daarvan waren de lage transportkosten voor de waren en de bescheiden lonen die Sies zijn personeel uitbetaalde. Onder andere vanwege de succesvolle, drukke handel verschenen er geregeld nieuwe gezichten ten huize Hillaert, nogal eens familieleden of kennissen uit Oudgem. Ze verdwenen geregeld ook weer omdat ze beter, of beter betaald werk vonden, omdat ze trouwden of wellicht ook wel omdat ze hun strenge en onvoorspelbare baas beu waren. Zo was er de koetsier Martin Decock die in 1889 in dienst komt en na zes maanden vertrekt. Neef Constant Hillaert komt erbij in 1892, vertrekt vier keer en keert telkens terug. Ook Rosalie, een oudere zus van Maria-Ludovica, moeder van het kind van Siesken, komt in dienst, gaat korte tijd weg en komt terug. Nadat Siesken het mosterdfabriekje van zijn burens overgenomen had, was er extra volk vandoen. Geen gebrek daaraan... Sies had er zelf voor gezorgd: de vijftienjarige Marie De Clercq en haar twee jaar jongere broer Francis kwamen werken en inwonen aan de Koepoort. Beiden waren kinderen van Felicita De Clercq... en van Siesken! Over hen verder meer.

De gistboer woonde met zijn vrouw en huispersoneel in een fraai aangeklede woning met alle toen beschikbaar comfort: badkamer met zinken bad en verwarmingstoestel, geoutilleerde keuken, rijk gevulde wijnkelder, behoorlijk bemeubeld salon en eetplaats, bureau met secretaire en twee telefoontoestellen, naaikamer met naaimachine, fornuis in het schotelhuis, houtkachels en gasvuur, mooie trap met loper, enz.

Snelheidsmaniak avant la lettre

Siesken hield van snelheid en van wedstrijden. In die tijd kon dat vrijwel enkel met paarden en duiven. Hij werd, om te beginnen, paardenkoopman, in het Gents peerdenprosser. Hij combineerde dat blijkbaar met een handel in rijtuigen, want in het najaar 1876 verkocht hij bij hem thuis zomaar eventjes twintig stuks van de types dogcart, tilbury, coureuse, poneysjees, bakkerskarren, speelkarrekes en nog meer, samen met nog eens twintig 'goede dubbele poneys'. Dit alles via aankondigingen in de Gazette van Gent.

In 1885, een bewogen jaar voor Sies, won hij een 'eierkoers' tijdens Aalst-kermis. Dat was een wedstrijd met bespannen tweewielig 'ressortrijtuig' waar honderd kandidaten aan deelnamen. Een dergelijke hobby is gevaarlijk, daar moesten ongelukken van komen. Tijdens een geïmproviseerde koetsrace met een vriend op een herfstige avond langs de 'Steenweg aan de Brugskens' in Gentbrugge, kwam hij in botsing met een bakkerskar. Het bakkerspaard moest

worden afgemaakt en hijzelf werd gekwetst in het gezicht. 's Anderendaags was het weerom prijs, en deze keer goed. Op het Sint-Annaplein botste Sies weerom met een bakkerskar en bovendien nog met een brouwerswagen. Zijn koets sloeg om en hij werd serieus gekwetst.

Als gegoed burger trok hij, zoals dat hoorde in die tijd, met vrienden op jacht en was hij een gepassioneerd duivenmelker, die geregeld ereprijzen wegkaapte, vooral op langeafstandsvluchten. Zijn duiven stonden bekend als het ras 'Hillaert van Gent'.

Weduwnaar en erfgenaam

In 1894 hadden de echtgenoten Hillaert-Buyze door een notaris een akte van schenking onder levenden laten opmaken. Bij de dood van een van beiden zouden alle roerende en onroerende goederen aan de langstlevende toekomen. In januari 1903 was Sophia zwaar ziek; ze kreeg de laatste communie. Haar dokter kwam een laatste keer langs en ruim een week later overleed ze. Sophia Buyze werd begraven op het kerkhof Campo Santo van Sint-Amandsberg. Enkele dagen later kwam de notaris de nalatenschap regelen volgens de eerder gemaakte afspraken. De dienst van de successierechten ging voor de berekening van haar recht (5,5%) uit van een door Franciscus Hillaert geërfd bedrag van 69.699 frank. Om enig idee te krijgen van wat dit betekende in die tijd, kunnen we de waarde van de erfenis vergelijken met het maandloon van Rosalie Kinnaer uit Oudegem die zes jaar later in dienst van Sies kwam: 12,5 frank plus kost en inwoning.

Dramatische dood

In augustus 1912, ongeveer een maand voor hij zou sterven, liet Siesken, die toen al lang wist dat bij ongeneeslijk ziek was, zijn laatste en definitieve testament opmaken. Zijn drie natuurlijke kinderen werden aangeduid als enige erfgenamen. Ze moesten wel aan de nog in leven zijnde zussen van Sies en aan een weduwe Bert een jaarlijkse lijfrente uitbetalen (500 en drie maal 400 frank) voortkomend uit de vier huizen bij het Sint-Pietersplein.

Volgens de katholieke krant *Le Bien Public* zou Siesken meermaals te kennen hebben gegeven dat hij zijn leven wilde beëindigen omdat hij ongeneeslijk ziek was. Familieleden en vrienden hielden hem bijgevolg in de gaten: zijn revolvers waren weggestopt. Maar op een fatale woensdag 4 september 1912 was hij op een uitstapje met zijn zoon Francis er toch in geslaagd aan een

nieuw wapen te geraken. Bij de terugkeer moest Francis uitwijken om met zijn dogcart een verhuiswagen te kruisen. Op dat moment zag Sies zijn kans, hij haalde zijn revolver tevoorschijn en joeg zich een kogel in de hartstreek. De toen negentienjarige Francis had alle moeite om zijn geschrokken paard in te tomen en daarbij ook zijn zwaargekwetste vader in het voertuig te houden. Enkele seconden later konden ze de koetspoort van hun woning binnenrijden, waar Siesken niet zonder moeite uit de kar getild werd en in de gang neergelegd. Een bijgeroepen pastoor diende inderhaast nog het heilig oliesel toe, terwijl de dokter niet meer kon doen dan de dood vaststellen. Het lijk werd na een dienst in de Sint-Annakerk bijgezet in de familiekelder op Campo Santo. Franciscus Hillaert was bijna zeventig geworden.

Siesken zorgt voor zijn kinderen, voor en na zijn dood

Hierboven zagen we dat het echtpaar kinderloos bleef, maar dat Siesken drie kinderen had bij twee andere vrouwen. Vooral de eerstgeborene Elvira Hillaert, dochter van zijn nicht, zou goed bedeed worden door haar biologische vader. Terwijl haar moeder in dienst bleef van het echtpaar Hillaert-Buyze en inwoonde aan de Koepoort, verbleef Elvira in een kloosterinternaat. Wanneer ze dat verlaat, trekt ze in bij haar vader, de intussen weduwnaar geworden Sies, waar ze wellicht ook meewerkt in de zaak.

Ongetwijfeld via hem komt ze in het bezit van een bouwgrond in de toenmalige rue du Pétrole, nu Denderlaan, aan de Heirnis langs de ringspoorweg. In 1908 wordt een aanvraag goedgekeurd voor nieuwbouw van twee huizen met magazijn, remise en stallen op naam van mademoiselle Elvira Hillaert. Na de dood van Siesken zou ze nog uit onverdeeldheid de twee huizen aan de Koepoort en een van de huizen in Ledeberg van de andere erfgenamen afkopen voor samen 53.900 frank. De inboedel van het sterfhuis werd tijdens een twee dagen durende verkoop aan de man gebracht. De totale opbrengst bedroeg 3807,5 frank. Elvira kocht enkele tientallen van de duurdere stukken uit het ouderlijke huis aan, vermoedelijk om het terug in te richten.

We zagen ook dat de twee andere ‘natuurlijke’ kinderen van Sies, Marie en Francis De Clercq, te werk gesteld werden in het bedrijf van hun vader. Ze woonden toen in de Hofstraat aan de overzijde van het Zuidstation in een woning die hun vader enkele jaren later zou kopen. Toen Siesken beseftte dat bij ongeneeslijk ziek was, begon hij te denken aan een opvolger die zijn levenswerk zou voortzetten. In zijn ogen kon dat niemand anders zijn dan zijn zoon Francis De Clercq, die al sinds zijn dertiende meewerkte in de zaak. Hij

was net zo oud als Siesken toen die in de handel van zijn oom kwam bij diens weduwe.

Gisthandel verdergezet aan de Koepoort en aan de Muinkkaai

Elvira Hillaert verhuisde samen met haar familie naar de Van Hulthemstraat (Blandijnberg). Hierdoor kwam het huis aan de Koepoort vrij. Moeder De Clercq trok er in met haar twee kinderen, die ze in 1913 erkende. Francis nam de zaak in handen en stelde in volle oorlogstijd een nieuwe ploeg samen. Net als zijn vader zat ook hij in de paardenhandel, wat onder meer blijkt uit aankondigingen in de Wegwijzer van Gent. De zaak overleefde de moeilijke oorlogsperiode en kende nadien een doorstart. In de eerste jaren bleef de handel gevestigd aan de Koepoortstraat. François De Clercq leidde het bedrijf dat de bekende naam Hillaert aanhield. Later werd hij daarbij geholpen door zijn moeder en zijn zoon. Samen verhuisden ze in 1929 naar de Muinkkaai (nu nr. 51) in een fraai groot huis met koetspoort, waar ze de handel verderzetten, nog steeds onder de naam Hillaert. In 1955 viel daar het doek over bijna honderd jaar Hillaert gistgeschiedenis in Gent.

Afb. 7. De benaming Maison Hillaert prominent op dit briefhoofd uit 1940 van de indirecte voortzetters De Clercq.

Na de verhuis naar de Muinkkaai kende het gistverhaal aan de Koepoort nog een kort vervolg. Elvira, die eigenares van het huis aan de Koepoort gebleven

was, verhuurde het aan Frederic Huge, gisthandelaar en zoon van... Albertine Hillaert, een jongere zus van Siesken. Huge hield het er niet lang uit, maar zijn vrouw zette de zaak verder (afb. 7). Hoe men bij de oud-gekende firma Hillaert aan de Muinkkaai daar tegenaan keek, is niet geweten. In 1939 kwam ook aan de Koepoortstraat definitief een einde aan de gisthandel. En, zoals gezegd, in 1942 veranderde de straatnaam in Filips van Arteveldestraat. In datzelfde oorlogsjaar overleed in Oudegem ook Elvira Hillaert, de tweede hoofdspeler in dit verhaal.

Nog steeds blijft er wat over van dit alles. Het huis bleef bestaan, het bood een tijdlang onderkomen aan het Frans Masereelfonds en is nu een hostel. En, niet te vergeten, ... de reputatie van Siesken de Gistmarchand bleef levendig onder veel Gentenaars.

Noot

Het onderzoek waarop het hier beschrevene gebaseerd is, omvatte Rijksarchief Beveren Waas (hypotheek en registratie Dendermonde en Gent, hypotheek Gent, registratie Gent van aangifte successie, notarissen Dendermonde, planafdrukken vierde afd. Gent, rechtbanken van koophandel – Gent en van eerste aanleg Gent. In het Dendermondse stadsarchief werden de bevolkingsregisters en de registers burgerlijke stand Oudegem (1847-1890) nagekeken. In Tielt werden de bevolkingsregisters 1846-1856, de bouw aanvragen en de gemeenteraadsverslagen (1843-1852) geraadpleegd. In Gent werd opgezocht in: Administratief centrum (bevolkingsregisters), AMSAB en Liberaal archief (kranten), Archief van het kadaster (mutatieboeken en mutatieschetsen), Archief Ugent, Provinciaal Archief (hinderlijke inrichtingen, namenlijsten belastingplichtigen - patentbelasting), Rijksarchief (archief Sint-Annaparochie, kaarten en plannen, modern notariaat), Stadsarchief – Zwarte Doos (bouwvergunningen, kranten, plannen in Atlas Goetghebuer, Wegwijzers der stad Gent 1856-1930).

In de literatuur vonden we gegevens in TIC (Tijdschrift voor Industriële Cultuur, MIAT); Bouwen door de eeuwen heen. Stad Gent, deel 4nb NO; Laporte, D., Snauwaert, L. (2003), Gids voor architectuur in Gent; Coene, A., De Raedt, M. (2012), Kaarten van Gent – plannen voor Gent, 1534-2011 en uiteraard het verhaal 'Siesken de Gistmarchand' van Emiel Andelhof (1942) in Galerij van Gentsche Typen, Bond Oostvlaamsche Folkoristen.

Het resultaat van dat alles werd met de hulp van Marc Hanson opgenomen in een uitgebreide brochure: Van handelshuis tot hostel. Filips van Arteveldestraat 35 – Gent, Gent 2017, 35 pp.) te verkrijgen bij KABA op dat adres of via mail (gillisjans@telenet.be). Het is ook te consulteren in het documentatiecentrum DSMG, Begijnhof 46, Sint-Amansberg, stratenverzameling Gent. Dit GT-artikel is een bewerking van de hoofdmoot die handelt over Siesken en zijn familie.

Met dank aan Sonja Gyselinck en Willy Bart die ons het liedje bezorgden en aan Luc Devriese voor zijn redactioneel werk.

Zonderlinge en merkwaardige Gentse plaatsnamen

WATERGRAAFSTRAAT

Wat was een watergraaf?

Luc Devriese

Een nauwe zijsteeg in de Sint-Michielsstraat met een niet voor de hand liggende naam: de Watergraafstraat. Het licht gebogen langste deel van dit L-vormig straatje ligt parallel aan Engelandgat, waarin het via een knik uitmondt (afb. 1) (1). In de laatste decennia zag het er griezelig uit. Gelukkig verbeterde dit toen de beruchte betonnen collegeturnzaal aan de hoek met de Sint-Michielsstraat – de ‘muur van de schande’ – verdween bij de recente nieuwbouw voor de RVT Colleghof – Residentie Watergraaf (afb. 2).

Vanwaar de watergraaf op die plek? Frans De Potter vond het antwoord in een oorkonde uit 1358 in het archief van de Sint-Michielskerk (2). Ze betreft de aankoop van een huis in de Sint-Michielsstraat ‘up de houc vander Vleeschouwers steghe’ door Odo Machiet, watergraaf. Blijkbaar was dat een figuur van gewicht, bij zoverre zelfs dat zijn aankoop en verblijf het straatje heel kort daarna van naam deed veranderen. In de stadsrekeningen van amper enkele jaren (1366) later heet het ‘bi swatergraven’. Wellicht waren de beenhouwers daar toen al een tijdje verdwenen.

De watergraaf van Vlaanderen, ook ‘moermeester’ of ‘watergraaf en moermeester’ genoemd, was inderdaad een figuur van belang. Hij woonde traditioneel in Gent en moest toezien op de grafelijke rechten betreffende het zogenaamde ‘wildernisregaal’ in het graafschap. Ook al bracht dat recht uiteindelijk niet veel op (3), het was principieel heel belangrijk: het ging hem immers om de ‘regalia’ (iura regalia: koninklijke rechten). Men noemde dit het vorstelijk domein. Wij zouden zeggen het publiek domein: alles wat niet privé was. Wat betekende dat in die tijd? De Vlaamse graven hadden, als leenmannen van de opvolgers van de Merovingische en Karolingische vorsten, zich het recht toegeëigend alles wat op hun grondgebied niet aan anderen in leen of eigendom gegeven was, te gebruiken en de inkomsten ervan op te strijken (4). De volkomen mytische voorgangers van de Vlaamse graven werden trouwens ‘forestiers’ (woudmeesters) genoemd. Het verband met wildernisregaal ligt voor de hand. Dat recht kwam eigenlijk de koningen of keizers toe. Zoals de

termen verraden, waren de graven juridisch gezien slechts beheerders van het vorstelijk domein. De verre ‘eigenaars’ daarvan konden hun aanspraken echter slechts zelden waarmaken.

Afb. 1. De Watergraafstraat in de jaren 1940 (foto KIK E5792) met barokke poort, een van de monumentale toegangen tot het Alexianenklooster. Is dit de portiek bewaard in de museumtuin van Sint-Lucas zoals beschreven in *Bouwen door de eeuwen heen*, deel Gent 4na, p. 471?

Afb. 2. De constructie in afb. 1. verschilt van een andere veel beter gekende poortomlijsting van de Alexianen, lange tijd ingang van het Sint-Amanscollege aan de Sint-Michielsstraat (zie Verbeke, A., 1982, *Het Gent van toen*, Van de Wiele, Brugge, p. 43). Deze verhuisde na heel wat herrie in verband met de ‘muur van de schande’ naar de Oude Houtlei en belandde vandaar op zijn huidige locatie achter de Alexianenkapel op de binnenkoer van de residentie Colleghof, vrij toegankelijk vanuit de Sint-Michielsstraat (foto 2017). Was dit ongeveer de oorspronkelijke plaats van deze tweede poorttoegang, toegankelijk via het verdwenen Schokkebroersvestje? Die stond zeker hoger, bovenop de vest, rest van de stadsomwalling aan de Houtlei. Het beeld van Sint-Amand is in elk geval niet oorspronkelijk: het dateert uit de collegetijd. In hoeverre de poortomlijsting zelf nog originele stukken bevat, weten we niet.

De praktische regeling van dat recht op ‘zijn’ domein liet de Vlaamse graaf over aan een ondergeschikte. Wellicht omdat het grootste gedeelte van de door deze ambtenaar gecontroleerde gebieden in het waterrijke Vlaanderen recht-

Afb. 3. De Watergraafstraat gezien vanuit de Sint-Michielsstraat. Rechts het RVT Collegehof – Residentie Watergraaf die de betonnen bunker van de school gelukkig verving. De hoge bebouwing in de achtergrond hoort bij de Sint-Lucasacademie. Of hoe massieve bouwvolumes steegjes, schandelijk verwaarloosd Gents erfgoed, kapot maken. Aan welke hoek het huis stond dat de watergraaf in 1358 kocht, weten we helaas niet.

streeks of onrechtstreeks met water te maken had, werd hij watergraaf genoemd, eerder dan bv. woudmeester. Dat de ambtenaren van de graaf die op dat alles toezicht uitoefenden, zelf ook graaf genoemd werden, zou niet mogen verbazen. De oorspronkelijke betekenis van de term graaf is immers ‘schrijver’ (5). Zijn belangrijkste taken waren recht spreken en charters uitvaardigen. Wanneer de beslissingen opgeschreven waren, stonden ze onomstotelijk vast (6). De graventitel hoefde overigens niet persé te betekenen dat deze heren zelf geletterd waren (7).

Het vorstelijk domein betrof niet enkel water, maar ook ‘woeste’ gronden, moeren, rivieren en zelfs de wind! Jacht- en visrechten waren in handen van de graaf, tenzij die afgekocht waren door steden of heerlijkheden, of in leen gegeven aan welbepaalde families. Dit alles was wel alleen van toepassing in de gebieden waar de landsgraaf oppermachtig was. In de abdijdomainen en in bv. de Vrijheid van Gent lag dat anders.

De watergraaf moest wilde gronden, heiden en braakliggende terreinen berenten, dat is: tegen jaarlijkse betaling in gebruik geven. Hij gaf toelating om molens te laten draaien, rivieren te laten bevaren. Hij had tot taak het langs de heerwegen groeiend hout te verkopen, en nog veel belangrijker, moeren (venen) moest hij laten ontginnen om te drogen tot turf. Dat deed hij verkopen als brandstof, levensnoodzakelijk voor de middeleeuwer levend in dit houtarme land (8). Watervogels, zoals wilde zwanen en kraanvogels, mochten niet bejaagd worden (9). Ook daar moest de watergraaf op toekijken. Niemand mocht het oppervlaktewater benutten voor eender welk doel, zelfs niet om te brouwen, tenzij met toestemming van deze ambtenaar. Ook het gruutrecht stamt uit de regalia. Het hoofdbestanddeel daarvan was immers de wilde moerasplant gagel. Dit recht werd samen met de er aan verbonden inkomsten vanouds als leen erfelijk in handen gegeven van bepaalde families die er hun namen (van Gruuthuse in Brugge, de Gruutere in Gent) aan overhielden. Dit lucratieve handeltje hadden de watergraven niet weten in te inpalmen. Ze mogen ook niet verward worden met de dijkgraven die toezagen op het onderhoud en functioneren van dijken in wateringeng. Die functie, voor zover ze die voordien uitoefenden, werd de watergraven in de 16de eeuw ontnomen.

Men mag gerust aannemen dat heel wat van de mogelijke opbrengsten aan de vingers van de machtige watergraaf bleef plakken. Hij haalde profijt uit de opbrengsten van de renten en uit de boetes voor overtredingen. Bij de diverse toelatingen die moesten bedongen worden, kon smeergeld een en ander vergemakkelijken. Alfons Van Werveke van wie we veel van het hierboven aan-

gehaalde ontleenden, schrijft: ‘Het is licht te begrijpen dat, met slecht bepaalde ambtsplichten en geldelijke voordelen die niet in cijfers waren vastgezet, de watergraaf talrijke misbruiken kon plegen, vooral als hij hebzuchtig en onbeschoemd was’ (10).

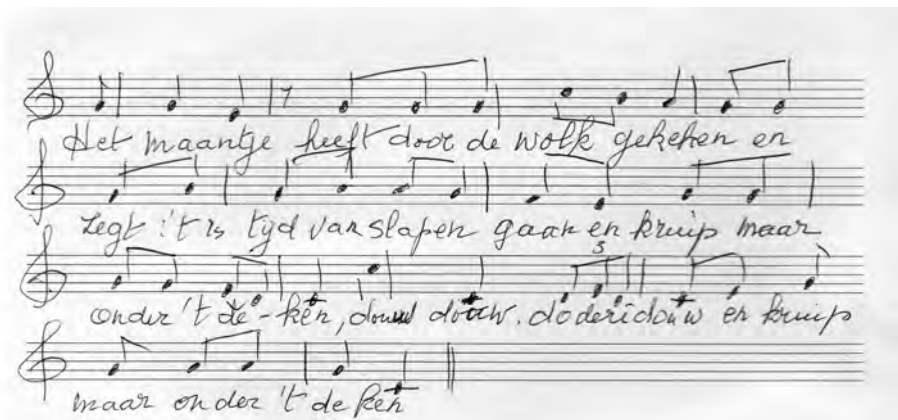
Meestal had hij te doen met ongeletterde plattelandsbewoners die niet goed op de hoogte waren van hun rechten en beducht waren voor de overheid. De klachten, als die er al waren, bleven zonder gevolg. Dat de meestal erfelijke watergraven nauw gelieerd waren met de macht, blijkt uit het feit dat ze als raadslieden van de kroon in de jaren 1400 het recht verkregen de titel ‘heer en meester’ te voeren, net als de juristen die het tot lid van de Raad van Vlaanderen wisten te schoppen. In die tijd was een tak van de machtige Gentse familie Utenhove, toen wonende in de Scheldestraat (nu Gouvernmentstraat), van vader op zoon watergraaf van Vlaanderen (11).

Met dank aan Veerle Vercauteren (Monumentenzorg stad Gent) en
Miet De Grootte

- 1 Heel wat over deze buurt in een uitstekend gedocumenteerd en geïllustreerd artikel van Georges Broget in dit tijdschrift: Broget, G.(1992), Het Schokkebroersvestje. In: Ghendtsche Tydinghen, jg. 21, p. 198-215.
- 2 De Potter, F. (1933-1938, postuum), Gent van den oudsten tijd tot heden. Deel 8, Siffer, Gent, p. 9. ‘Bij de watergraaf’ vermeld in de stadsrekeningen bewaard in Stadsarchief Gent, reeks 400, deel 9, f. 250. Victor Fris lokaliseert een ’s Watergravenhuus in het Engelandgat (15de eeuw) en geeft aan dat men de naam van de steeg inkortte tot ’s Gravenstraetkin en later zelfs vervormde tot Watergrachtstraetken (Fris, V., 1925, De oude straatnamen van Gent, Gent, Volksdrukkerij, p. 220).
- 3 Luykx, Th. (1961), De grafelijke financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margaretha van Constantinopel (1244-1278). Kon. Vlaamse Academie, Brussel, p. 52 en 212-222. In die tijd werden alle gronden verkocht die in cultuur konden gebracht worden en geld opbrengen, voor zover ze dat vroeger al niet in leen gegeven waren.
- 4 Verhulst, A. (1995), Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen, Brussel, Gemeentekrediet, p. 115-116. Een heldere uiteenzetting over de eerste Vlaamse graven en hun mytische voorgangers bij De Maesschalck, E. (2012), De graven van Vlaanderen. 861-1384, Leuven, Davidsfonds, p. 22-33. Voor wat betreft de forestiers vooral gebaseerd op de meerdelige publicatie van Veronique Lambert (Lambert, V., 2006-2007, Oorsprongsmithen en nationale identiteit. De forestiers van Vlaanderen. In: De Leiegouw, jg. 48, p. 189-246, jg. 49, p. 97-121 en 163-181).
- 5 Bijna dezelfde betekenis als die van het bisschop (opzichter) en precies dezelfde als die van greffier. De termen zijn Grieks van oorsprong. Graaf werd afgeleid uit graphein (schrijven) en bisschop uit ‘epi skopein’ (op iets toe zien). Bisschoppen en bisdommen gaan terug op de Romeinse bestuursindeling in ‘civitates’, terwijl de graven stammen uit de kringen van

latere machthebbers, bij ons de Frankische germanen. De heren kwamen (meestal) tot een vergelijk door elk een stuk van de macht voor zich te nemen. Enkele prinsbisschoppen in het Duitse rijk behielden alles in één hand.

- 6 Boone, M. (2003), *Conseillers et administrateurs au service des comtes de Flandre au bas Moyen-Âge*. In: Boone, M., Vandermaesen, M., *A l'ombre du pouvoir*, Liège, p. 304.
- 7 Charter is afgeleid van het Latijnse chartula, klein geschrift. Nadat Boudewijn van Constantinopel tijdens een krijgstoct tegen Bulgaren in 1205 vermist en vermoedelijk gedood was, dook in zijn graafschap een 'valse Boudewijn' op. Deze werd ontmaskerd als weggelopen monnik o.a. omdat hij kon lezen en schrijven.
- 8 De opbrengst van de uitbating van moergronden, een potentieel belangrijke inkomstenbron voor de graven, werd echter niet zelden door corrupte praktijken aan hen onttrokken (Boone, M., 1998, *Ambtenaren*. In: Boone, M., ed., *Prinsen en poorters. Beelden van de laat-Middeleeuwse samenleving in de Bourgondische Nederlanden*. Mercatorfonds, Antwerpen, p. 100-101).
- 9 De graven beschouwden zich als eigenaar van in het wild levende vogels. En niet enkel dat: ook voor het houden en vervoeren van duiven bv. was grafelijke toestemming vereist. De landsheren lieten hun rechten daarover terdege controleren door de watergraven, die voor die functie in de noordelijke Nederlanden de titel van 'pluimgraaf' droegen. Dat was geen schertstitel, maar duidde op een niet onbelangrijke bron van inkomsten. Die titel was bij ons niet gebruikelijk. Dat hij in Gent een spotnaam zou geweest zijn, zoals gesuggereerd in *De Heraut*, 1996 nr. 4, lijkt weinig waarschijnlijk.
- 10 Van Werveke, A. (1930). *De watergraaf*. In *Gazette van Gent*, 20 januari. Gedeeltelijk gebaseerd op Varenbergh, E. (1871). *Le Watergrave de Flandre*. In: *Messenger des Sciences historiques*, p. 99-100.
- 11 Castelain, R. (2009). *Het goed ter Rijt (Melden) en te Gramees (Nukerke) - 14de en 15de eeuw*. In: *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, deel 46, p. 134.

Afb. 1. Slaapliedje gezongen door de mama van Marie-Jeanne in de jaren 1920-30.

JUFFROUW ‘ZANG - DE - LES’ MUSICCEERT EN VERTELT

Marie –Jeanne De Smet

Pantoffelzolen uit fietsbanden snijden (Wereldoorlog I)

Naast het groot gebrek aan voedingsmiddelen was er tijdens W. O. I ook een nijpend tekort aan textiel voor kleren en vooral aan schoeisel. Leder en lederen schoenen waren opgeëist door de bezetter. Klompen werden weer courant gedragen, zelfs door ‘heren van stand’ (zie G.T., 2010, jg. 40, p. 154-166: ‘De oorlog door op kloefen, 1916-1918’), maar binnenshuis was dat wel moeilijk. Pantoffels waren niet te vinden. Men moest van de nood een deugd maken. Ze werden van oude lappen stevige stof gemaakt en wie het geluk had een oude ‘pneu’ te bemachtigen kon zelfs een rubber zool fabriceren.

Mijn tante was tijdens de eerste wereldoorlog ingetreden bij de zwartzusters - augustinessen. Ze was dus nog novice. Nu was het klooster in het bezit geraakt van een oud fietswiel. Stof voor pantoffels was gauw gevonden: oude kloosterhabijten. De pneu van de velo kon als materiaal voor zolen gebruikt worden. Mijn tante die al eerder pantoffels gemaakt had, zou de klus op zich nemen.

Toevallig was er een werkman aanwezig in het klooster. ‘Menierke’, zei ze, ‘zoude zuu goed willen zijn mij ne keer t’ helpen’? ‘Zeker, maseur’, zei de man. ‘Hawel zet euwen voet op da baksken en pakt gij da wiel vast, ‘k zal ekkik trekken’. Zo gezegd, zo gedaan. Maseur gaf ne goeien trok en menierke, wiel en bankske lagen allemaal samen op de grond. ’t Was niet voor niks dat ‘De stirkste man van Gent’ van Pol Speeckaert haar lijflied was. Tante heeft zich geëxcuseerd en ze is er toch in geslaagd de band los te maken en pantoffels te fabriceren.

Afb. 2. Kinderstapliedje

LEZERS AAN HET WOORD

Onderbergen-Pand: traphal

In GT nr 6 van 2017 staat een tekening van Gaston De Bruycker uit 1919 van een traphal in het Pand aan Onderbergen. Jos Tavernier stuurt ons een foto (afb. 1) van dezelfde plek (zie ook Internet beeldbank Gent). De duidelijk professionele foto werd genomen in 1943 door fotograaf Albert Ritsaert wonende in de Koestraat nr 26 (stempel op de achterzijde van de foto's, zie afb. 2).

Pogingen om meer te weten te komen over Ritsaert leverden tot op heden niets op. In het Amsab zitten ook foto's van hem uit het interbellum van Gentse socialistische voormannen, maar daar wist men niets over die fotograaf. Misschien een goede vraag voor de GT lezers?

Afb. 1. Traphal in het gewezen domonikanenklooster Onderbergen (foto Stadsarchiefreeks SCMS nr 8345).

Afb. 2. Keerzijde van de foto in afb. 1.

Ancienne Belgique

Frank Ödberg en Sonja Gyselinck voegen nog een stukje geschiedenis toe aan het in GT 2018 nr. 1 verschenen verhaal over dit variété theater. In de jaren 50 was Mr. De Boeck daar directeur. Zijn kinderen werden in de liefde voor de muziek opgevoed. Een aantal schoolvrienden werden soms uitgenodigd om gratis de voorstelling bij te wonen op de toen vrije donderdagnamiddag. Wij kregen dan ook bonnetjes voor gratis drank en wafels (met chantilly uiteraard). Op een dag zaten wij aan een tafel boven op het balkon. Onderaan stonden op het gelijkvloers talrijke tafels. Een jongen had zijn bord, rijk gevuld met chantilly, op de rand van het balkon geplaatst. Al stoeiend is gebeurd wat moest gebeuren: die schotel is naar beneden gevallen. Wij hebben nooit durven kijken waar zij precies terecht gekomen was en hebben in allerijl beslist de coulissen te bezoeken. In die coulissen ontmoette men dan bv. een Chinees die pas was opgetreden onder een naam die min of meer klonk als Tchang Tchong Tchen, maar die van dichterbij gezien toch eerder Juul Van Pimperzele moest heten of iets dergelijks. De moeder speelde orgel onder de naam Faby Books. Na het faillissement van de AB opende de familie De Boeck een café in de Vlaanderenstraat, een paar huizen voorbij de Tienda op de hoek. Ook die was voorzien van een orgel, bespeeld door de moeder, die ook trouwplechtigheden en dergelijke in het Stadhuis opluisterde met een stukje orgelmuziek.

Scheepswerven De Roose, Ledeborg

Een vraag van Frank Gelaude: *Wie heeft herinneringen, verhalen en foto's van de scheepswerven De Roose te Ledeborg? Een mooi geïllustreerd artikel over*

het einde van de werven (De Gentenaar, 1980) is alles wat we daarover hebben in DSMG.

Afb. 3. Een binnenschip in aanbouw. Men herkent de boeg en de verticaal geplaatste eerste planken van de romp die nog vastgemaakt moeten worden aan de kiel. Verder de stutten om de romp recht te houden. Op de achtergrond stapels houtplanken. Op de voorgrond de vader van Frank Ödberg (foto 1910-1914, privé collectie).

Ook Frank Ödberg zit met een scheepswervenprobleempje. Hij vraagt zich af waar een foto op glasplaat in zijn bezit (afb. 3) genomen is. Dat gebeurde vrijwel zeker tussen 1910 en 1914. Naast opgestapelde planken ziet men het geraamte van een aak (binnenvaart). De Ödbergs waren een familie van reders ter lange omvaart en houthandelaars. Het jongetje is heel waarschijnlijk zijn vader (°1910). De grootouders hadden een buitenverblijf op de Henleykaai, achter de oude Club Nautique. Het was daar toen nog helemaal landelijk. Zou er voor WO1 daar ergens een scheepswerf geweest zijn?

Bedrijf De Buck & Vanderwaarden

Daniël Sabbe is op zoek naar inlichtingen over het textielbedrijf De Buck & Vanderwaarden. Indien mogelijk ook over de vestiging die het bedrijf in de vorige eeuw in Olsene had.

Muurkapel aan de Veergrep

Patrick Meershaege, die in de Kortrijksepoortstraat woont bij de Veergrep (vroeger een beluik, sinds een hele tijd al een parkje) schrijft. Aan de ingang van het park hing een muurkapel die vroeger een van de gevels in het beluik sierde (afb. 4). Bij de afbraak van de huisjes is deze kapel gerestaureerd door het bisdom Gent en in de jaren 80 opnieuw aan de gevel bevestigd van het ondertussen tot studentenpand omgevormde hoekhuis. Deze zomer is het studentenhuis volledig verbouwd en heeft men bij de buitenschilderwerken de kapel verwijderd. Dit is ondertussen al enkele maanden geleden maar de kapel is nog altijd niet teruggeplaatst. Ik heb dit gemeld aan de stadsdienst Monumen-

Afb. 4. Een (te) fraai beeld uit 1989 van de Veergrep toen dit waterstraatje nog een armtierige cité was (DSMG, Begijnhof Sint-Amandsberg, afd. Vliegende Bladen Gent, reeks straten).

tenzorg maar daar weten ze niet wat er mee gebeurde. Ik zelf ben erg gehecht aan deze muurkapel. Het is immers een van de laatste overblijfselen van het Veergrepbeluik.

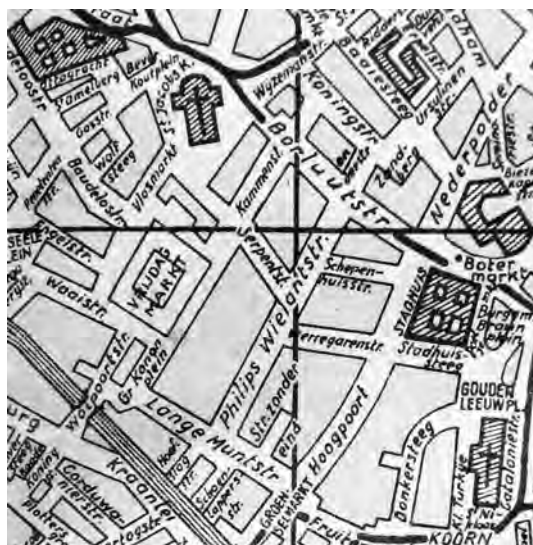
Beeldhouwer en schilder Bentos

Het bekendste werk van Achilles Bentos, 'De klok slaat 5 ure!', hangt in het MIAT. Jean Bourgeois, zijn kleinneef, is een catalogus aan het opstellen van zijn werk. Hij is geïnteresseerd in de werken die Achilles Bentos gemaakt heeft, en zoekt ook informatie voor een biografie. Weet iemand werken van hem hangen? In GT werd een paar keer over Bentos geschreven. In één van de volumes (1988) geeft een zekere heer F. Stevens-Sangleteen een reeks info's over A. Bentos, die hij kennelijk ontmoet heeft. Hij vermeldt ook dat hij een litho van Bentos (Mannenkop) gekocht heeft. Weet een GT lezer of deze persoon nog leeft, en indien niet, of er 'erfgenamen' gekend zijn?

Info aan g.t@telenet.be of rechtstreeks aan Jean Bourgeois, Woeringenstraat 81, 9000 Gent.

Onderstraat werd in 1943 Philips Wielantstraat

Bernard Cruyt zoekt een verklaring voor de naamverandering in 1943 doorgevoerd voor de Onderstraat in Philips Wielantstraat (afb. 5). Na de oorlog kreeg

Afb. 5. De Philips Wielantstraat op een detail uit een stadsplan uit 1943 (Documentatiecentrum DSMG, Sint-Amandsberg).

die straat zijn aloude naam terug. Een gedeeltelijk antwoord van de redactie: Over deze voor onze streken belangrijke jurist is er heel wat te vinden op Wikipedia (met verwijzingen naar de bronnen). Hij schreef in het Nederlands en zijn werk werd pas heel laat gedrukt. Een Latijnse vertaling door Joos de Damhoudere geraakte heel bekend, terwijl de echte auteur ten onrechte vergeten werd. Zijn associatie met de Onderstraat is ons onbekend.

Scheve kerktoren van Ekkergerm door onvoldoende gedroogd hout?...

Karel De Wilde, die een speciale belangstelling heeft voor scheve kerktorens (zie Van Mensen en Dingen 2011 nr. 3) schrijft. ‘De torenspits van de Sint-Martinuskerk in Ekkergerm staat zoals bekend sinds eeuwen gekromd en zelfs ietwat gedraaid (met torsie). Naar de oorzaak van de kromming en de torsie is tot op heden (voor zover mij bekend) weinig of geen onderzoek verricht. Er is het verhaal dat men de torenspits zou opgetrokken hebben met onvoldoende gedroogd hout, wat de kromming en torsie achteraf zou kunnen verklaren. Op Wikipedia kan men in korte lijnen het verhaal lezen dat beweert dat de architect van die toren bij de (her)opbouw in de 17de eeuw zelfmoord heeft gepleegd omdat hij de toren niet recht kon krijgen. Volksverhalen en legenden hebben beslist hun waarde, maar eenmaal wil men toch de stap zetten in de richting van historische waarheid. Daarom mijn vragen aan uw lokaalhistorische specialisten: Is de zelfmoord van de 17de-eeuwse architect / aannemer van de Ekkergermse toren geattesteerd aan de hand van archiefstukken van de parochie Ekkergerm of de stad Gent? Een suïcide was destijds een misdaad, die beslist een politieel en juridisch aspect had en veel opzien baarde in een stad wanneer het een bekend figuur betrof. Zoiets zou men beslist kunnen terugvinden in ambtelijke stukken of contemporaine literatuur (kronieken). Is de naam van de bewuste architect / aannemer van de torenwerken bekend? Zijn er 17de-eeuwse archiefstukken bekend van de parochie Ekkergerm die de toren(her)bouw documenteren? Kerkrekeningen, correspondentiestukken, gegevens over de inwijding (guldenboek), allicht ook processtukken, want een dergelijke kromme en gedraaide torenspits zal destijds wel geleid hebben tot een forse ‘reclamatie’ bij de oplevering, alleszins een veel bediscussieerd ‘probleemgeval’ achteraf?

PARELTJES UIT DE DSMG COLLECTIE IN HET BEGIJNHOF

Afb. 1. De Reep in 1872. Een grote overstrooming in het centrum van Gent! Niet toevallig ontstond de belangrijkste nederzetting van waaruit Gent zou groeien, op de hoger gelegen andere oever, deel van de 'Zandberg'. Eeuwenlang woonde het rijkere volk enkel daar, steeds op het droge (foto DSMG collectie Sint-Amansberg, met dank aan André Maes).

PROGRAMMA
VAN HET GROOT
GYMNASTIEK- EN WAPENFEEST
TE GEVEN
Op Zondag, 30 Juli 1876,
om 4 ure 's namiddags,
DOOR DE MAATSCHAPPIJ
De Vrijheidsliefde en de Gymnastische Volksmaatschappij
VAN GENT,
MET DE WELWILLENDEN MEDEWERKING DER
Fanfaren-Maatschappij DE EENDRACHT van Gent en de
Zangmaatschappij DE EENDRACHT van Meulestede,
In het lokaal der Maatschappij DE VRIJHEIDSLIEFDE, Laurent-
straat, bij de Plesante Vest.

EERSTE DEEL.

1. Muziekstuk uit te voeren door de Fanfaren-Maatschappij « De Eendracht ».
2. Gezamenlijke gymnastische oefeningen door de leerlingen der Stadschool N° 8.
3. Koor uit te voeren door de Maatschappij « De Eendracht » van Meulestede.
4. Klassieke oefeningen aan de toestellen door de leden der Maatschappij « De Vrijheidsliefde » en de « Gymnastische Volksmaatschappij ».

TWEEDE DEEL.

1. Muziekstuk uit te voeren door de Fanfaren-Maatschappij « De Eendracht ».
2. a) Partij Schermkunst.
b) Schermpartij met den Stok.
3. Koor uit te voeren door de Maatschappij « De Eendracht » van Meulestede.
4. Vrij- of keuroefeningen aan al de tuigen.
5. Muziekstuk, Pyramiden en Postrijders en Slotloop.

De leden en hunne dames zijn tot dit feest toegelaten.
Dit programma dient tot ingangkaart voor één lid en zijne dames der Gymnastische Volksmaatschappij en der maatschappijen De Eendracht van Gent en De Eendracht van Meulestede.

INGANG LANGS DE LAURENTSTRAAT.

In geval van slecht weder zal het Concert in de zaal plaats hebben.

Gent, drukk. F.-L. Dulle-Plus, Hoogpoort, 27.

Afb. 2. In 1876 was Meulestede een levendige buurt. Hier het uitgebreide programma van een muziek- en sportnamiddag in 1876 uitgevoerd door Meulesteedse verenigingen van liberale snit. Ze trokken daarvoor naar de buurt van de Plezante Veste, alias de Blaisantvest, waar de liberalen een lokaal bezaten (DSMG, Vliegende Bladen Gent, reeks 'Samenleving en Welzijn – Buurtgebonden'. Met dank aan Hans Doesselaere).

MEULESTEDÉ-KERMIS 1931

VELOPRIJSKAMP MET HINDERNISSEN

PROGRAMMA.

De prijskamp heeft plaats, op **Zondag 6 September, van 2 tot 6 uren**. De deelneming is gratis. De inschrijving gebeurt aan de Café's dicht Wondelgem statie. Iedere mededinger ontvangt bij de inschrijving een nummer welke hij aan iedere post moet vertoonen, hij ontvangt ook gratis eene surprise waarvan hij moet gebruik maken gedurende de koers!

- POST 1.** *Barcel*, aan Café Am. Vermeire, men mag een voet op den grond zetten om per velo de barcel open en toe te doen, 1 punt te winnen.
- POST 2.** *Vogelpik*, aan Café's Naessens en Van Rentergem, 6 punten te winnen.
- POST 3.** *Korfbal*, aan Café's Wed. Lievens en Boelens, 1 punt te winnen.
- POST 4.** *Caramelle bijten*, aan Café G. Dhoedt, 1 punt te winnen.
- POST 5.** *Door een ton kruipen*, aan Café J. Vyncke, 1 punt te winnen.
- POST 6.** *Kegelspel*, aan de Oude Statie, 6 punten te winnen.
- POST 7.** *Met een ei in een lepel rijden*, aan de Café's voor Meulestede Brug, 1 punt.
- POST 8.** *Poutrel rijden*, aan Café Jan Colle, 1 punt te winnen.
- POST 9.** *Over een wipplank rijden*, aan Café's P. Surquin en E. De Smaele, 1 punt te winnen.
- POST 10.** *Door een ton kruipen*, begin Meeuwstraat, 1 punt te winnen.
- POST 11.** *Serpentins werpen*, aan het tramhuisje, 3 punten te winnen.
- POST 12.** *Ringsteken*, aan Café Clem. De Walsche, 1 punt te winnen.
- POST 13.** *Met achterwiel ei kapot rijden*, Café's begin Meulesteedsche steenweg, 1 punt.
- POST 14.** *Eene tjoes afbijten*, Café's Stadschool, 1 punt te winnen.
- POST 15.** *Door een ton kruipen*, Café Wed. De Letter, 1 punt te winnen.
- POST 16.** *Door een strop kruipen*, Café Boelens, 1 punt te winnen.

Na den koers worden de punten samen geteld en de prijzen uitgedeeld bij Mr Pol Racker, Evergemesche steenweg, n° 6 (rond 7 uur).

Om prijs te winnen moet men minstens 1/3 der punten bekomen.

PRIJZEN IN GELD.

10 prijzen van 20 fr.	10 prijzen van 7.50 fr.
10 " " 15 "	50 " " 5.00 "
10 " " 10 "	

ANDER PRIJZEN.

1 tube Englebort waarde 45 fr. geschonken door het huis " Au Mousquetaire, bij St Jacobs, 21, Gent.

5 paar slijkvangens, waarde 87,50 fr. geschonken door het huis Deplorez, St-Jacobs Nieuwstraat, 13, Gent.

3 paar sportkousen waarde 75 fr. geschonken door het huis Ferdinande, Nieuwland, 106, Gent.

1 hovenband waarde 30 fr. geschonken door het huis Rich. Prévost, 389, Meulesteedsche steenweg, Gent.

2 flesschen massage Fortitudo waarde 25 fr. geschonken door het huis Aimé Dossche, Antwerpsche steenweg, 30, Gent.

Leve Meulestede Kermis.

Iedereen moet mée doen! Leve de leute!

Drukk. Schelstraete, Wondelgem.

Afb. 3. Een 'veloprijskamp' met niet minder dan 16 hindernissen ingericht tijdens Meulestede-kermis 1931. Met aangepaste en nuttige prijzen, zoals bv. 'slijkvangens' voor de velo's (herkomst, zie afb. 2).

Afb. 4. In het pre-plasticzakentijdperk kon het gebeuren dat je een (letterlijk) handig karton- en-ijzerdraad handvatje meekreeg om je aankoop te dragen. Hier eentje van het Wit Kruis, een damesconfectiewinkel in de Langemunt (foto 2017, DSMG, Begijnhof, Vliegende Bladen Gent, onderreeks textielhandel, jaartal niet gekend).

Afb. 5. Een weinig gekend beeld uit de eerste helft van de jaren 1800: Oude Beestenmarkt naar P.-F de Noter.

STAD GENT

BEKENDMAKING

Beperking van het Electriciteitsverbruik

De Burgemeester, wa.,

Gezien de onvoldoende bevoorrading in kolen bij de Centrales; gelet op het Min. Besluit van 30 September 1944 op de beperking van het stroomverbruik, het Min. Besluit van 2 October 1944, waarbij de beperking van toepassing wordt gemaakt in al de gemeenten van Oost-Vlaanderen;

Gelet op art. 94 van de Gemeentewet, op art. 2 van het Besluit van 26 September 1944 uitgevaardigd door het Voorloopig Comité voor Groot-Gent en vermeldde Min. Besluiten;

A. Brengt ter kennis van het publiek dat de levering van elektrische stroom aan industriële verbruikers van HOOGSPANNING en die, bij LAAGSPANNING, een kracht van meer dan 10 kilowatt gebruiken, verboden is en geschorst wordt:

Afwijkingen op dezen regel mogen slechts door den Minister van Economische Zaken toegestaan worden, op voorstel van het Bestuur der Electriciteitscentrales en voor zover het gaat om VITALE BEHOEFTEEN van het land.

B. Het verbruik van electriciteit is verboden:

a) voor de verlichting van lichtreklames en uitstalramen, evenals voor de verlichting tusschen zonsopgang en zonsondergang, in lokalen die het daglicht ontvangen;

b) voor de verlichting van lokalen, wier toegang vrij is voor het publiek, namelijk koffiehuisen, vertooningzalen, vermaakrichtingen en winkels, voor een kracht die 5 watt per v. m. overtreft;

c) voor de werking van liften, bij een verplaatsing die ten minste drie verdiepingen niet bereikt;

De inbreuken op bovenstaande bepalingen zullen opgespoord, vastgesteld, vervolgd en gestraft worden overeenkomstig de bepalingen van hoofdstuk III van de besluitwet van 27 October 1939 en deze van de besluitwetten van 11, 14 Mei 1940 en 30 Augustus 1944.

Onderhavig besluit treedt onmiddellijk in voege.

Gedaan te Gent, 7 October 1944.

De Burgemeester wa.,

E. ANSEELE.

Drukkerij HUSSEIN, Zwinaardsteeuweg, 1. Gent.

Afb. 6. In 1944 werd het verbruik van elektriciteit echt beperkt.

CULTUREEL AVONDSALON MET ACADEMISCHE UITEENZETTING, INFORMELE NABESPREKING, CULINAIRE OMKADERING (EDITIE 2018)

Een initiatief van de Heemkundige en Historische Kring Gent in samenwerking met de Koninklijke Bond van Oost-Vlaamse Volkskundigen en Van Crombrughe's Genootschap in het Gentse Van Crombrughe's Genootschap, Huidevetterskaai 39, Gent, 20.30 uur. Toegang € 5 (leden € 2). Meer op www.kbov.be, info@kbov.be.

Vrijdag 9 maart

Dr. Tineke Van Gassen (UGent) over 'politieke schandalen en archiefvorming in laatmiddeleeuws Gent'.

Tijdens de late middeleeuwen was het Gentse stadsbestuur erg bekommerd om de zorgvuldige bewaring van stedelijke archiefdocumenten. De toegankelijkheid van de archiefplaatsen werd nauwlettend in het oog gehouden en het ordenen van documenten stond hoog op de politieke agenda. Dit gebeurde echter omwille van heel andere motieven dan wat archivariissen vandaag voor ogen hebben met het archief.

Vrijdag 11 mei

Dr. Lieselot De Wilde (UGent) over 'stemmen uit de Gentse weeshuizen. Herinneringen aan een ongewenst verleden?'

Op basis van beleidsdocumenten, observatieschriften, persoonlijke dossiers en foto's uit het archief van het OCMW Gent, wordt de geschiedenis van de Gentse weeskinderen gereconstrueerd. Hun verhaal komt helemaal tot leven door de spraakmakende getuigenissen van zowel oud-wezen als ex-personeelsleden van het weeshuis. Vormden deze kinderen een gevaar voor de samenleving, of waren ze veeleer in gevaar?

Vrijdag 8 juni

Prof. Daniel Biltereyst (UGent) over ‘verboden beelden: een eeuw filmcensuur in België’.

In 1920 stemde het Belgisch parlement een wet die kinderen de toegang tot bioscopen ontzegt. De filmkeuring was overigens niet de enige censor. Ook andere instituten zoals plaatselijke overheden, de kerk of het gerecht kwamen dikwijls in actie, zeker wanneer aanstootgevende of ‘gevaarlijke’ films in roulatie werden gebracht. Deze lezing over een eeuw filmcensuur in België gaat in op enkele beruchte filmschandalen.